

הקדמה

במשנה לעיל הובאה מחלוקת חכמים ורבי אלעזר בר צדוק האם אכילת החרוסת היא מצוה, לדעת חכמים אין הדבר מצוה, ואילו לרבי אלעזר בר צדוק הוא מצוה. וכתב הרמב"ם בפירושו המשניות, שלדברי רבי אלעזר בר צדוק מברכים 'אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על אכילת חרוסת'². אמנם יש מן הראשונים³ שכתבו, שאף שהחרוסת היא מצוה, אין מברכין

א. אף על פי שאין חרסת מצוה. ואי לא מצוה, משום מאי מייתי לה. אמר רבי אמי, משום קפא. אמר רב אסי, קפא דחסא חמא, קפא דחמא פרתה, [קפא דכרתה חמימי], קפא דכולהו, חמימי. אדהכי והכי נימא הכי, קפא קפא, דכירנא לך ולשב בנתיך ולתמני בלתך.

על אכילתה, שכיון שהיא טפלה מברכים על העיקר ופוסר את הטפלה.

א. שנינו במשנה, הביאו לפנינו מצה וחרוסת ושני תבשילין, אף על פי שאין חרוסת מצוה - מביאים אותה⁵. שואלת הגמרא, ואי לא מצוה, משום מאי מייתי לה - למה מביאו. ומתמצת, אמר רבי אמי, משום קפא - רעל שיש בחזרת, והחרוסת מבטלת אותה⁶. אמר רב אסי, - מי שנהיה חולה בקפא דחסא - מהרעל הנמצא בחזרת, יאכל חמא - צנון, ויתרפא, ומי שנהיה חולה מקפא דחמא - מהרעל הנמצא בצנון, יאכל פרתה, [ומי שנהיה חולה מקפא דכרתה, ישתה חמימי - מים חמים]. קפא דכולהו - לארס של כל הירקות, התרופה להם הוא, שישתה חמימי - מים חמים, אדהכי והכי - ובינתיים עד שיביאו לו את המים, נימא הכי - את הלחש הבא, קפא קפא - ארס ארס, דכירנא לך - אני זוכר אותך ולשב בנתיך - ואת שבע בנתיך, ולתמני בלתך - ואת שמונה כלותיך.

אוצרות האגדה

בבאר יוסף⁸ שמה שתיקנו לטבול את המרור בחרוסת, הוא לזכרון שהמרירות שמיררו המצרים את חיי אבותינו במצרים, היה באופן כזה שהיה מטובל לכתחילה במתיקות, וכדוגמת המרור - ששטוח על פניו החרוסת המתוק, כך הראו לנו המצרים תחילה פנים נעימות ושוחקות, ובקרבם שמו ארבם לשעבדנו בתכלית השיעבוד, וכל זה מזכיר ביותר את המרירות שמיררו המצרים לאבותינו.

משום קפא. רש"י ורשב"ם פירשו, שהוא ארס המצוי בחזרת, והחרוסת מבטלת אותו.

רבינו חננאל⁹ פירש, שקפא הוא שם התולעת המצויה בחזרת, והחרוסת ממיתה אותה.

באבורדהם¹⁰ פירש בשם רבינו האי גאון, שקפא בלשון ארמית הוא מלשון קפוי, כגון נפיחה ורוח שאוחזת במעיים מן המאכלות, ונקרא קפא מפני שהיא מנפחת, והחרוסת היא סם שטורדת אותה רוח.

תמהו התוספות¹¹, לשיטת רבינו חננאל, איך מותר לאכול תולעת זו. ותירצו, שברוב הירקות אין תולעים ומותר לאוכלן בלא בדיקה, אך לגבי חשש סכנה לא סומכים על רוב ולכן מטבילים בחרוסת.

בשבלי¹² הלקט תירץ, שבדוק בלילה, ולענין איסור סומכים על זה, ואילו לגבי סכנה החמורה מאיסור חוששים שמא לא ראה טוב, ולכן צריך חרוסת. ופירש בשבלי הלקט, שהתולעת לא מזיקה כי ריח החרוסת מחליש אותה.

אדהכי והכי נימא הכי, קפא קפא דכירנא לך ולשב בנתיך ולתמני בלתך. כתב הערוך¹³,

שדברים אלו אין לפרשם, וקבלה הם, והם לחש שאין לו פירוש, ובלחש ובקמיעין אתה מוצא דברים כאילו אדם מדבר עם האבן או עם הארץ וביותר רוחות שיש

אף על פי שאין חרוסת מצוה, ואי לאו משום מצוה משום מאי מייתי לה, אמר רבי אמי משום קפא. החתם סופר מבאר ענין טיבול המרור בחרוסת, ש'מרור' הוא גימטריא 'מות', הוא מלאך המות הנקרא 'חזרת' מלשון 'חזיר מעיר', שתחילתו מתוק בשעה שמפתה לאדם וממתיק לו את תאוות העולם הזה וסופו מר שעולה ומקטרג ויורד ונוטל נשמה, ויש לו שרף כיון שהוא נחש שרף ועקרב, ופניו מכסיפין, וצריך למתקו. ובליל פסח שהוא ליל המשומר מן המזיקין נעשה מהמרור 'חסא', על שם דחס רחמנא עלן ולא נתן המשחית לבוא אל בתינו לנגוף, ולכן מצוה לכרוך את הפסח מצה מרור ששלושתן גימטריא 'קרב שטן'⁷. ותיקנו רבנן למתקו בחרוסת העשוי מפירות שנשתבחו בהן ישראל.

מוסיף החתם סופר לבאר, שהקפא של החרוסת הוא ארס של קליפה שיש לה שבע בנות, כפי הנראה מהלחש המובא כאן, ומה שאומרים 'קפא קפא דכירנא כו', הוא על שם הפסוק 'זכור ה' לבני אדם'. והנה יעקב הוא גימטריא קפ"ב, מספר אחד יותר מקפא, והוא עומד כנגדו ומבטלו, לכן כשטובלין המרור בחרוסת העשוי מפירות שנמשלו בהם בני יעקב המה באים על החללים ומבטלין את ארס הקפא. כמו כן מה שנותנים בו תבלין, הוא על דרך דברי הגמרא 'בראתי יצר הרע בראתי תבלין', ולאחר שממותק המרור בחרוסת הוא נקרא חסא, על שם דחס רחמנא עלן.

רמז נוסף נותן החתם סופר בענין 'חרוסת חסא' עם האותיות והתיבות מספרם הוא בדיוק בגימטריא 'אברהם שרה', שהם תשנג אותיות, 'גשן ת', רמז שנגוד עלינו ת' שנים בגשן והקדוש ברוך הוא דילג על הקץ שנים ונשאר רדו.

1. קיד, א. 2. וכתב במרומי שדה שלפי זה גם לתנא קמא הוא מצוה אלא שאין מברכין על כך (וראה שם שביאר טעם הדבר), אך מדברי התוספות (לעיל קיד, א ד"ה אע"פ) נמצא שלתנא קמא אינו מצוה כלל כיון שבא רק להמית הקפא. וראה מה שכתב המאירי על דברי הרמב"ם. והסמ"ק (מצוה קמד) כתב, שמה שאמרו אף על פי שאין חרוסת מצוה הפירוש שאינו מצוה אלא גם חובה משום קפא. 3. ספר המכתב, כל בו סימן נו. 4. לשון חרוסת, קיהוי, אייגרויש בלע"ז, רש"י לעיל ל, ב, וראה עוד תשב"ץ א, קיא. ובמדרכי (לד, א) הביא בשם הירושלמי שנקרא שמו חרוסת וזכר ללבינה שהוא מעשה חרסית. 5. ומה שאין החרוסת שהיא רשות מבטלת את החזרת של מצוה, כתבו התוספות (שם, ד"ה אף על פ), שכיון שעיקר המרור נתקן בטיבול בחרוסת משום הקפא, אינו ביטול בכך. ובהגהות מהר"ב ונשבורג (שם) הקשה על כך בשם מהר"מ ברבי, שכל זה מיושב רק לרבנן אבל לא לרבי אלעזר בן רבי צדוק שסובר שחרוסת נתקן משום מצוה בפני עצמה וזכר לתפוח או זכר לטיט. ותיירץ מהר"מ ברבי, שסובר רבי אלעזר בן רבי צדוק כשיטת הירושלמי (חלה א, א) שאפילו למאן דאמר מצוה מבטלות זה את זה אין כח במצוה דרבנן לבטל מצוה דאורייתא, ודלא כשיטת הבבלי. והר"ן (כה. מדפי הרי"ף ד"ה הכי) תירץ על קושיית התוספות, שחרוסת אינו מבטל את המרור כיון שהיא טיבול בעלמא ולא חשוב שדרך אכילתו בכך. ובהגהות מהר"ב ונשבורג נקט שכן סברו גם התוספות, ותיירץ זה מיושב גם לפי רבי אלעזר בן רבי צדוק. אך בשו"ת תורת חסד (מט, א) כתב שאין התוספות סוברים כהר"ן. וראה שם באות ט ויא מה שיישב על קשיית התוספות. 6. רש"י ורשב"ם, וראה עוד באוצרות האגדה. 7. ולכן בזמן הזה שאין פסח לכן מרור אינו דאורייתא. 8. שמות. 9. לעיל קטו, ב. 10. סדר ההגדה. 11. לעיל קטו, ב ד"ה קפא. 12. רית. 13. ערך קף טו.

משום קפא. אמר רבי אלעזר אמר רב אושעיא כל שטיבולו במשקה צריך נטילת ידים, אמר רב פפא שמע מינה האי חסא צריך לשקועיה בחרוסת משום קפא, דאי סלקא דעתך לא צריך לשקועיה נטילת ידים למה לי הא לא ננע. ודילמא לעולם אימא לך לא צריך לשקועיה וקפא מריחא מיית, אלא למה לי נטילת ידים דילמא משקעו ליה, ואמר רב פפא לא נישחי אינש מרור בחרוסת דילמא אנב חלייה דתבלין מבטיל ליה למרוריה ובעיני טעם מרור וליכא.

(פסחים קסו, א)

ב. רבי אלעזר רבי צדוק אומר מצוה וכו'. מאי מצוה. רבי לוי אומר, וכו' לתפוח. ורבי

הקדמה הגמרא מביאה שני דיעות בביאור דעת רבי אלעזר בר צדוק שהטיבול בחרוסת הוא מצוה. לרבי לוי, טיבול זה הוא זכר למה שהיו נשות ישראל יולדות במצרים תחת עץ התפוח ונעשו להם כמה ניסים. ולרבי יוחנן, הטיבול הוא זכר למה שהשתעבדו המצרים בישראל בעבודה קשה בטיט.

ב. שנינו במשנה¹⁴, רבי אלעזר רבי צדוק אומר מצוה - להביא חרוסת וכו'. שואלת הגמרא מאי מצוה בחרוסת, רבי לוי אומר, וכו' לתפוח - שתחת עץ התפוח היו יולדות נשי ישראל את ילדיהם ללא עצב,

אוצרות האגדה

גיבור²¹ - 'ומתיר אסורים', דהיינו שפותח רחם האם ומוציא את הוולד האסור שם לאויר העולם. הריח אף הוא מתייחס למידת הדין, כמו שנאמר²² ישימו קטורה באפיך²³, וריחו של שדה תפוחים הוא נכבד מאוד²⁴, וכיון שהיתה מידת הדין של צד הקליפה מתוחה על ישראל מצד המצרים, היו הולכים תחת התפוח שהוא מידת הדין מצד הקדושה, ועל ידי שדבקו בריח התפוחים שהוא מצד טינופת הבאה מצד הלוטמאה, כי הריח והטינופת שני הפכים הם.

בבן יהוידע²⁵ ביאר, כי התפוח שלם בשלשה מיני הנאות, בטעם ובריח ובמראה, כמו כן ישראל משולשים בנפש רוח ונשמה, מה שאין כן אומות העולם אין להם בחינת רוח ונשמה, אלא רק נפש מקליפה דעשיה. עוד יש בישראל בחינת שילוש, כי הם משולשים בשלוש קדושות, כהנים לויים וישראלים, כמו כן עבודת הקודש שלהם משולשת בשלוש בחינות, מחשבה דיבור ומעשה. כן יש בידם זכות שלוש אבות. וכיון שהם משולשים בהרבה שלישיית לכן נעשה להם הנס תחת עץ התפוח, שיש בו גם שלשה בחינות הנאה²⁶.

בספר האורה²⁷ פירש 'זכר לתפוח', שכשהיו נושאים את הטיט על צווארם היה טופח צווארם ונעשה מוגלא.

באוצר י"ד החיים²⁸ כתב, שלפי דברי ספר האורה יש לתת טעם למה שכתב הפרי מגדים שלא מצא מקור למנהג שלוקחים העולם מפרקת של עוף לזרוע²⁹. ולפי ביאורו של ספר האורה יש לומר שמנהג זה הוא רמז למה שהיו תפוחים מפרקותיהן של ישראל בעת השיעבוד.

זכר לתפוח¹. דרש רב עזרא, בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו ישראל ממצרים, בשעה שהולכות לשאוב מים הקדוש ברוך הוא מוזמן להם דגים סטנים² בכדין ושואבות ממצה מים ומצצה דגים, ובאות ושפופות³ שתי קדירות, אחת של חמין ואחת של דגים, ומוליכות אצל בעליהן לשדה ומרחיצות אותן וסכות אותן ומאכילות אותן ומשקות אותן ונוקקות להן בין שפתיים, שאמר יאם תשכבו בין שפתיים וגו'⁴, בשכר ותשכבו בין שפתיים⁵ וכו', וכיון שמתעברות באות לבתיהם⁶, וכיון שמגיע זמן מולדותיהם⁷ הולכות ויולדות בדה תחת התפוח⁸ שנאמר יתחת התפוח ורוררתי⁹ וגו', והקדוש ברוך הוא שולח משמי מרום מים¹⁰ שמנקה ומשפיר אותן כחיה זו שמשפרת את הולד, שנאמר יומולדותי¹¹ ביום הולדת אותי¹² לא כרת שרף ובמים לא רחצת למשעילי וגו'¹³, ומלטק להן¹⁴ שני עגולין¹⁵ אחד שרף ואחד של דבש¹⁶, שאמר יוניקהו דבש מטעל ושמן וגו'¹⁷, וכיון שמכריז בהן מצרים¹⁸ באין להורגן, ומעשה להם נס ונבלעו בקרקע¹⁹, נס ומביאין שוריים²⁰ וחרשין על גבן²¹, שאמר יאל גבי חרשו חרשים וגו', לאחר שהולכו היו מבצצין ויוצאין כעשב השדה, שנאמר ריבבה כצמח השדה נתתי²², וכיון שמתגדליהם²³ באין עדרים עדרים²⁴ לבתיהן, שנאמר ותרבי ותגדלי ותבואי בעדי עדים, אל תקרי יעדי עדים²⁵ אלא עברי עדרים, וכשנלעה הקדוש ברוך הוא על הים הים²⁶ הכיזוהו תחלת²⁷, שנאמר יזה אלי ואנוהו.

(1) סוטה יא, א.

ותאמרן המילדות אל פרעה כי לא נכשיו וגו'¹, מאי יחיות, אילימא חיות ממש², אטו חיה מי לא צריכה חיה אחריתי

לאולדה³, אלא אמרו לו אומה זו כחיה נמשלה⁴, יהודה יגור אריה דן יהי דן נחש וכו' (שם) כלחן, ולא יהיו יעשין בבתיהם, והוא חשב למעטן מפריה ורביה, אמר מתוך שאין יעשין בבתיהם אינן מולידין וכו'⁵, והיו ישגין על הארץ. אמר להן האלהים, אני אמרתי לאברהם שאני

14. לעיל קיד, א. 15. קיב, ב. 16. קיא, ב. 17. יא, ב, ראה במסורת האגדה. 18. עין יעקב ודרש משה, סוטה יא, ב. 19. שבת פח, א. 20. חידושי אגדות סוטה שם, גבורות ה', מג. 21. המרבית על גבורתו יתברך. 22. דברים לג, י. 23. כי אף רומז למדת הדין, ראה רמב"ן שו"ת ל, א. 24. ראה תענית כט, ב. 25. סוטה שם. 26. כלשמוע בלימודים (סוטה שם) כתב, שהאחרון, שהוא מין מימיני התפוח, שליומו הוא כשאינו מורכב ממין אחר, ולכן הולידו תחת התפוח, לרמז שבניהם אינם מורכבים מהזולת, אלא רק מבעליהן. 27. א, פז. 28. רבי ישכר דוב באב"ד. 29. ובספר יסוד ושו"ש העבודה כתב שאין לטילו עבור ודוע.

א. ראה שבת פח, א שממשלו ישראל לתפוח. ב. המפריס ומרבים הורע, מהרשי"א וקרן אורה. ג. משובית על גבי הכירה. ד. כדי לרוחץ גלגל בעליהן בשדה. ה. שהיו המצרים אומרים להם, אם תלכו ללון בבתיכם לא תקומו מהר, ולא תוכלו לתת סכום הלבנים, ולכן היו מלינים אותם בשדות (כל בו, ביאור הגדה). ו. בין מיצרי השדות (ושפתיים) מלשון שפת גבול, שמיצר גבול שדה האחת גבוה, וכן מצד השדה הסמוכה גבוה, ובהרץ שבין שני המצרים, שהוא מקום נמוך ומוצנע, היו נוקקות לבעליהן. וביאר בדרש משה, שעיקר כוונת הנשים הצדקניות היתה ללדת בנים שיפרסמו ייחודו ואחדותו יתברך, וזה הרמז במה שנוקקו בין שפתיים, כי בין שפתיים הוא גבול מיוחד לעצמו שאין לו שיתוף או חיבור לשום אחד מהשדות, כמו כן נשים אלו עיקר כוונתן הצדקנות לבעליהן היה לייחד ולפרסם שמו יתברך בעולם. ז. תהלים סח, ד. ח. כלומר שהיו שוכבות ונוקקות לבעליהן בין גבולות השדה. ט. בשכר שלא נתנו נשים שבאותו הדור עניינים למצוא חן באחרים להיוזק להם, ונוקקו רק לבעליהן. י. ולא שיימשו עו, כיון שאסור לשמש בשנת רעבון ובעיות צרה, והותר רק למי שעדיין לא קיים מצות פריה ורביה (ראה מגן אברהם אורח חיים תקעז, ה), לכן אחר שהיו מתעברות לא שיימשו יותר (ענין יעקב). יא. זמן לידתן. יב. מפחד המצרים, מהרשי"א. יג. שיר השירים ח, ה. יד. עוררתין לצאת ממעג אמך. טו. מלאך, כן גרס בעין יעקב. יז. ביום שבו רבב כן, ח יאיתא שהקדוש ברוך הוא נעצמו בעשה להם כן. טז. שמנקה ומעמיד שור וחומר את איבריהם, שכן האיברים מתנתקים בעת הלידה ונצרך ליישבם. יז. יחזקאל טז, ד. יח. ההולדה שלך. יט. ביום שנולדת. כ. לא היו לך מילדות לחתך טבור הולד. כא. ולא מי שירחצך במים כדי להחליק את הבשר, והקדוש ברוך הוא סיפק לך כל הצרכים חללו. כב. המלאך. כג. ענין ככרות עולמים. וביאר הבן יהוידע, שכדי לנחם לבם על ישראל שלא קוצבו בצרות, הראה להם צורת עיגול, לומר שהצרה דומה לעיגול שהוא גלגל החורר בעולם, ויבוא יום ותתהפך הצרה על ראש המצרים. כד. לסיכה. כה. להנקה, כיון שאחר הלידה היתה אימם הולכת למלכה, וכן היתה הולכת לביתה כדי שלא ירגישו בה המצרים, מהרשי"א. כו. דברים לב, ג. כז. וכיון שהיו המצרים מרגישים בהם. כח. וסברו המצרים שהוא מעשה כשפים. כט. כי מבורר בוורח הקדוש שאכשר מתלכדים שור וחומר יחד מתוהו מהם קליפה חזקה, לכן כאשר רצו המצרים, שנקראו חמורים (ראה יחזקאל כג, כ - יאשר בשר חמורים בשרם וגו'), למשול עליהם, לקחו בשוריים, כדי שיתייחדו שור וחומר יחדיו ותתוהו קליפה זו (לשמוע בלימודים). לד. כשישבו בעבודת המצרים לאנשים (סוטה יא, א), שהיתה כוונתם בזה, מפני שדרך האשה לשאת כובד משה על ראשה וטעם על גבה, שכיון שהזרעה תלויה במוותיה אינה יכולה לסבול כובד משה על גבה, ואילו האישה, שהזרעה מן המין, דרכו לשאת כובד משה על גבה, וכיון שכל כוונת המצרים היתה למעט מפריה ורביה, העבירו את האנשים לשאת משאות על ראשם - כדרך הנשים, ואת הנשים תעבדו באופן שיסאו משאות על גבם, וכן יתמטע בהם שיעור הילדה. ביאור נוסף, אף הוא בשם הרמיק, למעט רבי מפראי בירודו בספרו שרביט ההוב, שדרך הנשים לשאת משא בעיקר על ראשן, כיון שהנשים שואפי מעצם אחר (יוצרים הקדוש ברוך הוא באופן זה כדי שלא יתפרקו איבריהם בחבל

בזמן גזירת פרעה. ורבי יוחנן אומר, זכר לשיט - שעבדו בו בני ישראל במצרים. אמר אפי, הלכך³⁰ - כדי לצאת את שתי הדיעות, צריך לקהויה - צריך להחמיץ את החרוסת,

יוחנן אומר, זכר לשיט. אמר אפי, הלכך צריך לקהויה וצריך לסמוכיה. לקהויה, זכר לתפוח. וצריך לסמוכיה, זכר לשיט. תניא פותיה דרבי יוחנן,

על ידי שמכניס בה תפוחים ויין, וצריך לסמוכיה - שתהיה עבה, על ידי שמכניס בה ירקות כתושים. ומבאר הגמרא, לקהויה - החמיצות, זכר לתפוח, וצריך לסמוכיה - ושתהיה עבה, זכר לשיט. תניא פותיה דרבי יוחנן,

אוצרות האגדה

ורבי יוחנן אומר זכר לשיט, אמר אביי הלכך צריך לקהויה וצריך לסמוכיה, לקהויה זכר לתפוח וצריך לסמוכיה זכר לשיט. התוספות הביאו בשם תשובות הגאונים, שיש לעשות החרוסת בפירות שנמשלו בהם ישראל בשיר השירים, כפי שנאמר שם 'תחת התפוח עוררתיו', 'כפלה הרמון', 'התאנה חנטה', 'אמרת אעלה בתמר', 'אל גנת אגוז', וכן יש לעשותו משקדים³¹ על שם ששקד הקדוש ברוך הוא על הקץ³². הטור³³ מנה רק תפוחים אגוזים ותאינה, וביאר הב"ח, שנקט שם אותם, משום שאלו נאמרו על גאולת מצרים, מה שאין כן 'כפלה הרמון' ו'אעלה בתמר', וכן שקדים לא הוזכרו על הגאולה, אלא אדרבה הוזכרו על פורענות, כפי שנאמר 'מקל שקד אני רואה'. הרמב"ם³⁴ כתב שיש לעשותו מתמרים או גורגרות או צימוקים³⁵.

בערוך כתב, שעושים אותה מכל מיני מתוקין ומרוזין וחומץ, כמו הטיט שיש בו כל דבר. הפרי חדש³⁶ הביא בשם הכלבו שיש לתת בתוכה גם ענבים, זכר לפסוק 'גפנים סמדר נתנו'. יש מן הראשונים³⁷ שכתבו שיש לתת בתוך החרוסת אגסים, ובלקט יושר כתב בשם בעל תרומת הדשן

שאין ידוע טעם הדבר, אך כתב שמכל מקום אין לשנות מן המנהג³⁸.

בספרים³⁹ הביאו סימן לפירות הנהוג ליתנם בחרוסת, 'חרושת אבן' חרושת עץ, כלומר שבלשון אשכנז הם ראשי תיבות: איפ"ל, בארי"ן, ניס"ן, אינגב"ר, צימרנ"ד, ותרגומם בלשון הקודש: תפוחים, אגסים, אגוזים, קידה, קנמון.

בשב"י⁴⁰ הביא, שהיו בזמנו שנהגו לתת בתוך החרוסת מעט גרידת לבנה זכר לשיט. וכן הביא בכרמי יוסף⁴¹ שכן היה מנהג סלוניקי.

אך מהר"ם די לנוזאנו תמה על הדבר, וכתב על כך, 'ובהלתי מראות שגעון כזה, אולי גם פורים יוציאו מהם דם, זכר לגזירת ההריגה, הלא צריכין להפך היגון לששון והרע בטוב. וביאר, שמקורו של מנהג משובש זה הוא מטעם סופר שנפלה בפירושו הרשב"ם ורש"י שכתבו 'חרס שכותשין בו הדק זכר לשיט', אולם הנוסחה האמיתית היא 'וחרוסת שכותשין היטב זכר לשיט', בירושלמי⁴² הובאה מחלוקת האם צריכה החרוסת להיות עבה או רכה, וכתבו התוספות, וכן כתב הטור⁴³ בשם רבינו יחיאל, שיש לעשות כדברי שניהם, שמתחילה עושים אותה עבה ולאחר מכן מרככים

30. בניצוצי אור פסחים ד, א הביא שמצינו ב"שם שסגנונו של אביי היה בלשון זו. ראה: סנהדרין מב, א, סה, א. פסחים קטז, א, יומא ער, ב, ראש השנה טז, א, ביצה כ, ב, מגילה כז, א, קידושין עו, ב. (ראה בניצוצי אור סנהדרין מב, א שביאר שם את כוונת המילה הילכך לפי הסוגיה שם). 31. וכתבו בדעת זקנים (שמות יב, ח) ששמים בתוכו אגוזים ושקדים כיון שהם מלבינים את החרוסת כצבע הטיט. 32. ובסידור רבי סעדיה גאון הוסיף 'שומשומין'. 33. תעג. 34. חמץ ומצה ז, יא. 35. ובפירוש המשניות כתב 'תאנים או תמרים'. 36. תעג, ס"ק ה. 37. אור ורוע, ב, רנו, לקט יושר. 38. אך הביא הלקט יושר בטעם הדבר, שכאשר נוהגים בחרוסת אגסים גורם הדבר להשוות לחרוסת צבע של טיט. 39. פרי עץ חיים, שער חג המצות, פרק ו, ה'גהה', וכן הביא הפרי מגדים. 40. ריח. 41. תעג, ס"ק יב, בשם שו"ת בית דוד, רנז. 42. ראה במסורת האגדה. 43. אורח חיים תעג.

שנאמר⁴⁴ יודי צח ואדום דגול מרובה. (שמו"ר כג, ח) ר' יהושע דסכנן פתר קרייא בישראל, 'עת ללדת ועת ללמות', אמר הקדוש ברוך הוא לשעה קלה הייתי אני מילדת לבני, דכתיב⁴⁵ 'ימולדתיך ביום הולדת'. (קה"ג ד, ב"ג) 'או ישיר משהי' אמרו חז"ל בשעה שבאו ישראל ליתן שירה הקדוש ברוך הוא אמרו למשה, משה רבינו, אמור תחלה ואחר כך נאמר אנו, מיד ענה משה לישראל אתם אמרו תחלה ואחר כך אומר אני, שאני יחיד ואינם רבים, וכבוד רבים גדולה משל יחיד, מיד פתחו ישראל ומשה אמרו ביחד נשירה לה' שעשה לנו נסים ונפלאות, בשעה שבזרעו עלינו המצרים וכל הבן הילוד היאורה תשליכהו⁴⁶, והיו אמותינו יוצאות לשדה ואתה מפיל עליהם תרדמה והיו וילדות בלי צער, ויורדים מלאכים מן השמים ורוחצין וסוכין אותנו, והיו מלבישים אותנו בגדי צבעונין ומשמים בדידנו שתי חניכות, אחת של תמאה ואחת של דבש, וכאשר אמותינו רואות אותנו רוחצין וסוכין ומלובשין משי היו נותנין שבח לשמך הגדול והיו אומרות, ברוך המקום שלא הניח חסדו ואמתו מזרעו עלינו, והיו אומרות הרי הם בידך עשה מה שאתה חפץ בהם והולכות להם, וכשהיו בעיני המצרים כשהיו אבותינו באו להרגנו, ואתה חרמית עליהם ובלעת אותנו ופלטות אותנו במקום אחר, והיית מציל אותנו מידם, וכשהיינו גדולים היינו נכנסים למצרים חבורות חבורות וכל אחד ואחד היה מכיר אביו ואמו ומשפחתו, כל זאת עשית לנו ולפניך שיר, לך נאמר 'או ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' ויאמרו לאמר אשירה לה' כי נאה גאה'. (אוצר התוד, ויושע) **זכר לשיט**. הביאו לפנינו מצה וחרוסת וחרות, אף על פי שאין חרוסת מצוה, מן התורה אלא היא דמיתה ליה מצוה מדרבנן, ומאי מצוה, כדתינא, תבלין שבחרוסת זכר לתבן, וחרוסת נופיה זכר לשיט, עבודת אבותינו במצרים. (שכ"ס שמו"ר ב) מהו יואר, שהיה רואה בסבלותם ובוכה ואומר חבל לי עליכם מי יתן מותי עליכם, שאין לך מלאכה קשה ממלאכת הטיט. (שמו"ר רבה א, כז) כשהיו ישראל במצרים היו משעבדים בהם בטיט ובלבנים ונגלה עליהן הקדוש ברוך הוא והצילן והיתה שמחה לפניו על שהצילן. (שמו"ר רבה ב, יד) דבר אחר 'או ישיר משה⁴⁷, ה"ה' יאתי מלבנן כלה⁴⁸, אמר רבי לוי בנוהג שבעולם כלה מקטשין ומבשמיין אותה ואחר כך מכניסין אותה לחופה, והקדוש ברוך הוא לא עשה כן אלא אמר לכנסת ישראל 'אתי מלבנן כלה, מטיט ולבנים לקחתין ועשיתין כלה. (שמו"ר רבה ב, ה) 'מקים מעפר דלי⁴⁹ אלו ישראל שהיו משועבדים בטיט ובלבנים במצרים והוציאו הקדוש ברוך הוא בקומה וקופה, שנאמר⁵⁰ 'יאוולך אתם קוממיות', הוי 'מקים מעפר דלי'. (שמו"ר רבה ב, ח) בשעה שיצאו ישראל ממצרים היו כל רובן בעלי מומין, למה, מפני שהיו יגיעים בטיט ובלבנים ועלולים לראש הניבן, ומי שהוא בונה על ידי שהיו עולין לראשי הדמוסין או האבן נופלת וקוטעת ידו או הקורה או הטיט נכנס בעיניו והוא נסמא והיו בעלי מומין. (בבדור רבה ז, א) בשעה שיצאו ישראל ממצרים היו בהן בעלי מומין משעבוד טיט ולבנים, אמרו לו מלאכי השרת הרי השעה תן להם את התורה, אמר להם הקדוש ברוך הוא עדיין לא בא יוה"ש ב בני משעבד טיט ולבנים, אלא יתענדו בני עד ג' חדשים בבאר ומן ושליו ואח"כ אתן להם התורה, ואימתי, יחדש השלש. (ש"ה"ר רבה ב, יז⁵¹) עד שיפוח הוי"ס⁵², רבי יודן ר' בריכה רבי יודן אמר וכו', לא כבר הכנסתי פיהם בלילן של מצרים שהיו ארבע מאות שנה ועשיתם מאתים ועשר שנה, ויוסו הלללים⁵³ לא כבר העברתי מהן שני צללים קשים צל טיט ולבנים. (ש"ה"ר רבה ב, ח) כשהיו ישראל במצרים היו משועבדים בטיט ולבנים והיו מואסין בעיני המצרים, וכיון שראוהו גדלים חונים על הים בטקטיס המלכים התחילו המצרים נתקיים ואומרים ווי מה שלחנו מארצנו. (ש"ה"ר רבה ז, ח) כשהיו ישראל במצרים משועבדין בטיט ולבנים ובזוין בעיני המצרים, ובעניש בני חורין ונגאלו ונעשו סנים על כל באי עולם והיו אומות העולם תמהות ואומרות אתמול הייתם עובדים בטיט ולבנים והיום נעשיתם בני חורין וסגנים על כל העולם, והיו ישראל אומרים להם כשם שאתם תמהים עלינו כך אנו תמהים על עצמנו, וקראו על עצמנו 'לא ידעתי נפשי שתני ד"ס⁵⁴, את מוצא ערשים ושש דורות משבדא העולם עד שיצאו ישראל ממצרים, ולא אמרו הלל. וכיון שיצאו ישראל ממצרים משעבדו ב טיט ולבנים אמרו הכל. (ש"ה"ר רבה ב, ח) מהו ויכל עבודה שבה⁵⁵, אלא לאחר שהיו עושין מלאכתן בטיט ולבנים ובאין לנוח לערב לבתיהן בא המצרי ואומר לו לא קטל לי את חץ הזה מלא לי חבית זו מן המים. (תנחומי ויצא ט) שחוריה אני ואח"כ, שחוריה היו ישראל במצרים כשהיו עושים בטיט ולבנים אבל נאיהם היו על הים וכו'. אמר הקדוש ברוך הוא, ישראל היו משועבדים בטיט ובלבנים במצרים ויתרו יושב בתוך ביתו השקט ובטח ובא לראות בשמחת התורה עם בניו, לפיכך וישלח משה את חותנו⁵⁶. (פד"כ יב, י) **אמר אביי הלכך צריך לקהויה וצריך לסמוכיה. לקהויה זכר לתפוח, וצריך לסמוכיה זכר לשיט**. בני בייתיה דאסי⁵⁷, ולמה נקרא שמה רובה⁵⁸, שהיא רבה עמו⁵⁹. ר' יהושע בר לוי אמר צריכא

הלידה), אבל ראש הזכר עשוי מהרבה עצמות, ולכן אינם נושאים משא כי אם על תפיחהם, והמצרים שרצו לצער את ישראל החליפו מלאכת הנשים לאנשים והנשים לאנשים. **מו**. בראשית כב, יז. **מז**. שמות א, יב. **מח**. וראה פסיקתא וזרתא שמות א, יד, שכל טוב שמות ב, **מט**. יחזקאל טז, ג. **נ**. שם ד. **נא**. שם י. **נב**. שם ט. **נג**. דברים לב, יג. **נד**. יחזקאל טז, ז. **נה**. שיר השירים ה, י. **נו**. יחזקאל טז, ז. **נז**. יחזקאל טז, ט. **נח**. וכן הוא בקהלת זוטא ג. **נט**. שמות טו, א. **ס**. שמות א, כב. **סא**. שמות ב, יא. **סב**. שמות טו, א. **סג**. שיר השירים ד, ח. **סד**. יחזקאל טז, ח. **סה**. ויקרא כז, יג. **סו**. וכן הוא בקהלת רבה ג, ט. **סז**. פסיקתא דרב כהנא יב, ג. **סח**. שיר השירים ב, יז. **סט**. שמות א, יד. **ע**. שיר השירים א, ד. **עא**. שמות ח, כז. **עב**. ויקרא כז, יב. **עג**. שיר השירים א, יב. **עד**. כיון שיש מחלוקת עמו, שחירי נחלקו איסי שם כן סבר כראי"צ שחרוסת היא מצוה, שהיה אומר למה נקרא שמה ירובה, מפי משה. **עז**. כיון שיש מחלוקת עמו, שחירי נחלקו בה חכמים ורבי אלעזר בר צדוק אם הוא מצוה. אי נמי, שהוא חד מרוב התבלין שבה, קרבן העדה. ובפני משה פירש, על שם 'ירבה כצמח השדה נתתי' שדרשו מזה שאלתיו תרבו וגלו כצמח השדה

**תַּבְלִין וְזֶכֶר לְהַבְנֵן, חֶרֶסֶת וְזֶכֶר לְמִיטָה. אָמַר רַבִּי אֱלֶעָזָר,
בְּרַבִּי צְדוֹק, כִּךְ הָיוּ אוֹמְרִים תַּגְרִי חֶרֶף שְׁבִירוֹשְׁלָיִם,
בּוֹאוּ וּמְלוּ לָכֶם תַּבְלִין לְמִצְוֹת.**

ג. מִשְׁנֵה מְזוּגוֹ לֹא בּוֹס שְׁנֵי, וְכֹאן הֵבֵן שׁוֹאֵל אָבִיו.

הקדמה

כתב הריטב"א⁴⁷, 'חייב אדם לספר בלילה הזה לנשים ולתינוקות ולכל בני החבורה בענין יציאת מצרים, ואם אינו יודע, אומר מה נשתנה וסדר ההגדה, ושמעתי כי הראב"ד ז"ל היה נוהג לדרוש פסוק אחד מענין יציאת מצרים קודם שיפתח מה נשתנה, וחייב אדם לומר ההגדה בנעימה ובקול רם בכל כחו'. ובדרשות מהרי"ל⁴⁸ הובא, שהיה אומר מה נשתנה בניגון יפה - לשבח לאדון הכל.

בזבח פסח לאברבנאל ביאר ענין הארבעה שאלות שבמה שנשתנה, שהשואל רואה שמצד אחד עושים בליל פסח ענינים המראים על היותנו בני חורין, בני מלכים, ומצד שני עושים ענינים המורים על עבדות והכנעה, בזיון ושפלות, כי הנה אכילת המאכל בטיבול מורה על דרך חירות ושררה לאכול את המאכל מתוקן בטיבולים. אמנם מצד שני, בכל הלילות אנו אוכלים חמץ או מצה, כל אדם כפי רצונו וחפצו, ואילו בלילה הזה מחוייבים אנו לאכול אך ורק מצה, שדבר זה מורה על עבדות ושפלות, שהרי המצה היא מאכל העבדים. כמו כן, בכל הלילות אנו אוכלים שאר ירקות בתבשיל מבושל וטעים, ואילו בלילה הזה כולו מרור חי, לא מבושל ומוטעם, והוא סימן עבדות ועניות. ועוד, שבכל הלילות אנו אוכלים בין יושבים ובין מסובים ואילו הלילה הזה כולנו, קטן כגדול, מסובים בדרך חירות. נמצא שבכלל הסדר יש לנו שני דברים המראים על עבדות, המצה והמרור, ושני דברים המורים על חירות, הטיבול וההסיבה, והוא תמוה שעושים בלילה אחד סימנים הפוכים.

על זה בא המענה - 'עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' משם', שבלילה זה היינו גם משועבדים לפרעה וגם יצאנו בו לחירות, כי בתחילת הלילה עדיין היינו משועבדים לפרעה ואילו בסופו יצאנו לחירות, ולכן אנו עושים סימנים המורים גם על שיעבוד ועבדות וגם סימנים המורים על חירות ושררה.

ג. מְזוּגוֹ לֹא - לבעל הבית בוס שני - של יין, מתוך הארבע כוסות של מצווה, וְכֹאן - בעת מזיגת כוס שני⁴⁹, הֵבֵן אם הוא חכם שואל את אביו - מה נשתנה עכשיו, שמוזגים כוס שני לפני שפתחו באכילה.

אוצרות האגדה

מזיגת הכוס, שהרי לא הוזכרה שאלה זו בנוסח מה נשתנה⁵⁷. לכן כתב, שכשהבן שואל מעצמו אינו שואל אלא על מזיגת הכוס, ואין צריך לשאול מה נשתנה, ורק כשאביו מלמדו כשאין בו דעת, מלמדו נוסחת מה נשתנה⁵⁸.

בחדושי מהרי"ח כתב, שהבן שואל רק את השאלה על מזיגת הכוס, ואביו מלמדו את שאר השנויים שבאותו הלילה.

הרשב"ם פירש ש'כאן' הוא מלשון 'כן בנות צלפחד דוברות'.

בעל ישמח ישראל כתב, שיש לפרש שהוא מלשון 'וכנו נחושתי, וכתרגומו - ית בסיסיה, מלשון בסיס ויסוד, והכוונה לומר, שעיקר יסוד עבודת השם היא שיהיה הבן שואל ומבקש מאבינו שבשמים שירחם עלינו ויוציאנו מאפילה לאורה ויאמר די לצרותינו, ואף שאין אנו כדאים וראויים לכך רחם נא כרחם אב על בנים.

וכאן הבן שואל⁵⁹. בדרך פיקודין ביאר, שתיקנו דבר זה בדרך שאלה ותשובה, מפני שביותר ייקבע הענין בנפש הבן כאשר יבוא לו הדבר על ידי שאלותיו ודרישותיו, שהוקשה לו דבר וביקש למצוא טעם וענו לו על כך. והוסיף לבאר בדרך רמז, שלכן נאמר 'והיה' כי ישאלך בנך, שכן 'והיה' הוא לשון שמחה, ואין שמחה כהתרת הספיקות, ולכן, כאשר הבן שואל ותמה והאב מיישב את ספקותיו, מתוך השמחה נקבע הדבר בליבו ביותר.

אותה ביין או בחמוץ. והרמ"א⁵⁰ כתב, ששמים בו יין אדום זכר לדם.

תגרי חרף. פירש בספר המכתם, ש'חרף' הוא מלשון 'מציע מן החרכים', כלומר חלונות, שמפני רוב המון העם שהיו בירושלים, לא היו החנונים יכולים להוציא שום דבר דרך פתחים, אלא חלונות היו להם פתוחות לרשות הרבים ושם היו מראין להם הבשמים, ואומרים בואו וקחו לכם תבלין למצוה⁵¹.

מזוגו לו כוס שני וכאן הבן שואל אביו. פירש רש"י⁵², שהדגיש התנא לומר 'וכאן' הבן שואל, שכאן דווקא הבן שואל מה נשתנה עכשיו, כיוון שרואה שמוזגים כוס שני קודם אכילה⁵³.

בפסקי רי"ד ביאר, שכשראה הבן שטובלים ירק אחר הקידוש, חשב שעושים כן כדי לפתוח את המעיים, ואחר כך יאכלו כמו בכל יום טוב, אבל כשרואה שאין אוכלים, אלא מוזגים כוס שני, מתעורר לשאול⁵⁴. **בנמוקי יוסף** ביאר, שהבן חושב שכוס זה הנמזג עתה הוא כוס של ברכת המזון, שהיה אינו רגיל שמוזגים עוד כוס אחר הקידוש, אלא את כוס של ברכה. ולכן שואל הרי עדיין לא אכלנו.

הר"ן כתב, שנראה בעיני הבן שעכשיו באים לעקור השולחן, ולכן שואל מה נשתנה⁵⁵.

כתב המאירי, שמתחיל לשאול מחמת מזיגת הכוס, ומוסיף לשאול את שאר השאלות של מה נשתנה⁵⁶. אבל בספר מצא חן הקשה על שאלת הבן על

שתה עבה⁵⁷. מילתיה אמר זכר לטיט⁵⁸. אית נניי תני צבריה שתהא רבה⁵⁹. מילתיה אמר זכר לדם⁶⁰. (ירושלמי פסחים י, ג.)

אמר רבי אלעזר ברבי צדוק כך היו אומרים תגרי חרף שבירושלים, בואו וטלו לכם תבלין למצוה. תגרי ירושלים היו אומרים בואו וטלו לכם תבלי מצוה⁶¹. (ירושלמי פסחים י, ג.)

מזוגו לו כוס שני וכאן הבן שואל וכו'. מזוגו לו כוס שני וכאן הבן שואל, אם אין דעת בבן לשאול, אביו מלמדו, שנאמר⁶² 'והגדת לבנך ביום ההוא לאמור בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים' וכו'. ואפילו שני תלמידי חכמים הבקיין בהלכות הפסח שואלין זה לזה, מה הן אומרים, מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות וכו'. (ש"כ"ט שמות יב.)

וכאן הבן שואל. תני ר' חייה כנגד ארבעה בנים דיברה תורה⁶³, בן חכם בן רשע בן טיפש בן שאינו יודע לשאול. בן חכם מהו אומר, ימה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה יי' אלהינו אותנו⁶⁴, אף אתה

הוא שהיא רבה מאילה, ולכך זה הוא החרוסת, וכן פירש ביפה עינים. והרוקח (רמב) התיקין לשון הירושלמי 'למה נקרא שמה חרוסת, זכר ללכנה שהיא משה חרוסת, רבי לוי אמר וכו'. ע"ה. צריך להטיל בה הרבה תבלין שתהא עבה, קרבן תעדה. ע"ה. טעם לדבריו אמר, שלכן צריכה שתהא עבה, זכר לטיט, קרבן העדה. ע"ה. לכן קוראים אותו 'ירוב', כיון שצריך לנבור הרבה, אך יותר נראה שיש לרוס צריכה שתהא רכה, והיינו שצריך שתהא החרוסת רך, קרבן תעדה. ובפני משה פירש, צוברת בין ומשקין שתהא רכה, אי נמי 'צבעיה' גריס. ע"ה. טעמו אמר, שלכן צריכה שתהא רכה, זכר לדם שהיו שוקעין בטיט על הילדים הקטנים, קרבן תעדה. ובפני משה ביאר, שהוא זכר לדם, שהיא המכה הראשונה שבאה על המצרים במידה כנגד מידה. ע"ה. וסברו כראב"ע שאף החרוסת היא מצוה, קרבן תעדה. פ. שמות יג, ח. פ"ה. מקראות הכתובים בארבעה פנים ובכולן כתוב 'בן', אתה למד שלא דברה תורה אלא כנגד ארבעה בנים (סידור רש"י). והריטב"א כתב, שכל כן רצה הקדוש ברוך הוא לקיים ענין סיפור יציאת מצרים בורענו, עד שהבדיל לספר לכל בן ובן כפי מה שהוא. פ"ה. וכן הוא בנוסח התעדה שברמב"ם, אולם בנוסח ההגדה שבדיעו 'אתכם', וכן הוא לשון הכתוב בדברים ו, כ. וביאר הגות באר מרים, שישנו הירושלמי והרמב"ם מלשון הכתוב, מפני שהפסוק מדבר בני הזוג השני ליוצאי מצרים, ושואלים את אבותיהם שראו בעיניהם את כל משה ו' במצרים, ולכן שואלים מה העדות וגו' אשר צוה ה' יי' אתכם, אתם מוש, אולם אנתנו בני דורות שאחריהם, אשר אין

44. וברשב"ם, פירש בשמים. 45. רבינו יעקב. 46. הגירסא ברשב"ם 'יחרס', אך ראה מה שהובא באוצרות האגדה בשם מהר"ם די לונגאו. 47. הלכות סדר ההגדה. 48. סדר ההגדה, הביאו בחק יעקב ס"ק לה. 49. ויש שגרסו במקום 'וכאן', 'וכן', היינו דין הוא שבמזיגת כוס שני הבן ישאל. 50. תעג, ה. 51. והביא עוד, שיש שגרסו תגרי 'הדך', מלשון (במדבר יא, ח) 'או דכו במדוכה'. 52. וכן פירש הרשב"ם בפירוש הראשון. 53. ורשב"ם ביאר (ד"ה) וכאן הבן שואל את אביו) בשם ר"י בר יקר רבו של רש"י, שאין הגירסא 'וכאן', אלא 'וכן', והוא מלשון 'כן' בנות צלפחד דברות (במדבר כז, ז). כלומר, שנתן הוא לשאול שאלה זו במזיגת כוס שני. 54. כעין זה ביאר בתפארת ישראל, שמילת 'כאן' באה לומר, שאפילו שיקל כבר הבן לשאול כשאכלו ירק לפני הסעודה, אך כיון שהוא חכם, חיכה לראות שמה יישבו לו את תמיהתו בהמשך הסעודה, או שאולי יראה עוד שנויים וישאל על הכל ביחד, וכשרואה שמזוגים עוד כוס ולא פירשו לו, מיד שואל. 55. וכן פירש המאירי. 56. וכן פסק במשנה ברורה סימן תעג, סט. וכן כתבו התוספות לעיל (קטז, ב) ד"ה (כדי) לגבי שאלת עקירת השולחן שאין היא פטורה מלשאל מה נשתנה. וכן כתב בפתח עינים בדעת רש"י, וכן נראה ממה שכתב רשב"ם בשם רבינו יקר, שהבן שואל במזיגת כוס שני מה נשתנה. 57. ובחידושי מהרי"ח על המשניות גם כן הקשה כן. ועוד הקשה, כיצד שואל מה נשתנה על דברים שעדיין לא ראה את שנויים. 58. וקצת משמע כן גם בדברי הרשב"ם, שכתב על שאלת מזיגת הכוס שהוא בן חכם. ומבואר ששואל את שאלת מזיגת הכוס מעצמו.

ואם אין בו דעת כפן - לשאול, אביו מלמדו, מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, ששככל הלילות אנו אוכלין חמין ומצה הלילה הזה כולו מצה. שככל הלילות אנו

ואם אין דעת כפן אביו מלמדו. מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, ששככל הלילות אנו אוכלין חמין ומצה, הלילה הזה כולו מצה. שככל הלילות אנו

אוצרות האגדה

רבי צדוק הכהן מלובלין⁵⁹ מבאר בטעם הדבר שהזכרת ענין יציאת מצרים נאמרת דוקא על ידי שאלה ותשובה, כמו שהדגישו במשנה שאפילו החכם - שואל לעצמו, ואפילו שאינו יודע לשאול - את פתח לו, שעל כל פנים יש לפתוח לו כדי שהוא יגמור וישאל. מפני שכל דבר עליו להגיע מתוך יגיעה והשתדלות, וכמאמר חז"ל⁶⁰ לא יגיעת ומצאת אל תאמין, ויציאת מצרים באור הגדול הרוחני שהיה אז לישראל, לכאורה היה בלא שום יגיעה וזכות מצד עם ישראל⁶¹, אלא רק מצד רצון פשוט של הקדוש ברוך הוא בעמו ישראל, על דרך שנאמר⁶² 'ואוהב את יעקב וגו'', שאין טעם לאהבה. ובסיפור יציאת מצרים מתעורר אותו אור ממש שהיה בעת יציאת מצרים על דרך שאמר⁶³ כל העוסק בתורת עולה כאילו הקריב עולה⁶⁴, כמו כן הדיבור הוא כמעשה. וכדי לצאת ידי חובת השתדלות מנימלית, צריך לומר ולהזכיר זאת דוקא על ידי שאלה, להורות שאור זה לא בא לנו מעצמו, אלא בהשתדלות מועטה מצידנו ומיד ה' יתברך מאיר לנו. בהגדת באר מרים⁶⁵ ביאר, שסגנון ההגדה כולה נתקן באופן שהגהו בימי האמוראים, שמיד דיורשם ברבים, כדי לעניין את השומעים ולהסב את תשומת ליבם לענין הנדרש, עמד תחילה אחד מהתלמידים ושאל שאילתא, ולאחר מכן פתח הרב ודרש, בחרו מענין לענין, תיבל את דבריו בשבח התורה ולומדיה במדרש חכמים ושיחתן של אבות העולם עד אשר אחרי כל סביבותיו שב למקומו לענין שאילתא דשאינא קדמיכון⁶⁶. כמו כן גם ההגדה של פסח נטבעה בסגנון דרושו של גדול הבית, ובעוד אשר בבית המדרש היה קם 'התלמיד' ושואל, כאן קם ה'בן' ושואל. מעתה מדוקדק הייטב הנוסח 'וכאן' הבן שואל, כלומר 'כאן' במסיבה זו, ושואל הבן ולא התלמיד.

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות. דיין הגר"א⁶⁷, מדוע נקט התנא לשון 'הזה', והרי לילה הוא לשון נקיבה והיה צריך לומר הלילה 'הזאת'. ותיירץ, שהשאלה היא מה נשתנה הלילה הזה, שהוא זכר, משאר הלילות שהם נקיבה, וכך פירושו כמו שהאשה פטורה מהמצוות כן בכל הלילות אין מצוות המיוחדות דוקא ללילה ולכן הם חשובות כנקיבה, אבל הלילה הזה שיש בו מצוות מצה שנוהגת רק בלילה חשוב כזכר, ועל זה שאל מה נשתנה.

יש להקשות, מדוע רק בפסח שואלים הבנים מה נשתנה, ולא מציינו כן לגבי מצוות ישיבה בסוכה בחג הסוכות.

מתרין על כך רבי צדוק הכהן מלובלין⁶⁸, שאר מצוות התורה הם מצוות שקבלום בהר סיני, שנצטוו אז בתרי"ג מצוות, ועל כך אין לשאול שום שאלה. אך מצוות ליל הסדר, שנצטוו על כך עוד קודם מתן תורה, ובלא הכנתם וקבלתם באמירת נעשה ונשמע, אלא בעוד שהיו עדיין שקועים בחושך מצרים עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים באורו הגדול וגאלם באתערותא דלעילא לבד. ועל זוהי השאלה: מה נשתנה, כיון שלא היה הדבר מצד אתערותא שלהם.

יש שתירצו, שעם ישראל, למוד הסבל והגלויות, לדידו, יציאה מדירת קבע לדירת עראי אינה כלל תימה ושינוי מהרגילות, ואילו ישיבה בהסיבה ודרך חירות היא תמיה גדולה ושינוי מסדר המציאות.

שבכ"ל הלילות אנו אוכלין חמין ומצה. יש להבין, מה הכוונה 'שבככל הלילות'.

א, במחזור ויטרי⁶⁹ פירש, שהכוונה ללילות של שאר ימים טובים שחייבים בסעודה ואוכלים בהם חמין או מצה.

ב, האברבנאל פירש, שהכוונה שבכל הלילות יש קרבן תודה שיש בו חמין והלילה הזה יש רק קרבן פסח שאין בו חמין.

בדרשות חתם סופר⁷⁰ כתב, שלפי דברי האברבנאל יש ליישב מה שיש להקשות, שלכאורה לא מצאנו שמשיבים לבן תשובה על שאלה זו.

אך לאור דברי האברבנאל יש לבאר, שהנה שינוי לקמן, בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, והכוונה בזה, שבכל שנה על האדם להתקדש יותר ויותר עד שיראה כאילו קדשתו שעד עכשיו היתה בבחינת מצרים כנגד קדושתו שיתעלה ויתקדש מכאן ולהבא, וממילא אין זה קרבן תודה על הנס שעבר אלא קרבן שלמי מילואים על כניסתו מזרות ותיעוב אל הקדושה, ולגבי מילואים משנה שלימה שינוי⁷¹ שהיה נוהג בה כמצות שבתודה ולא חמין, נמצא שמיושבת שאלת הבן⁷².

ג, הרשב"ץ⁷³ ביאר, ש'שבכל הלילות' הכוונה ללילות של כל השנה שאין בהם מצוות אכילה.

במה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות וכו'. מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, ששככל הלילות אנו אוכלין חמין ומצה הלילה הזה כולו מצה. שככל הלילות אנו אוכלין חמין ומצה הלילה הזה כולו מצה.

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, ששככל הלילות אנו אוכלין חמין ומצה הלילה הזה כולו מצה. שככל הלילות אנו אוכלין חמין ומצה הלילה הזה כולו מצה.

אמור לו 'בחוק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים'. בן רשע מהו אומר, 'מה העבודה הזאת לכם?' מה הטורח הזה שאתם מטריחין עלינו בכל שנה ושנה?⁷⁴ מכיון שהוציא את עצמו מן הכלל אף אתה אמור לו 'בעבור זה עשה ה' לי⁷⁵, לי עשה לאותו האיש לא עשה. אילו היה אותו האיש במצרים לא היה ראוי להגאל משם לעולם. טיפש מה אומר, 'מה זאת?' אף את למדו הלכות הפסח שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, שלא יהא עומד מחבורה זו ונכנס לחבורה אחרת. בן שאינו יודע לשאול את פתח ל⁷⁶ תחילה, איך יוסה מתניא אמרה כן אם אין דעת בן אביו מלמדו.

(ירושלמי פסחים י, ד)

מה העדות החקים והמפטיים⁷⁷, נמצאת אומר ארבעה בניס הם, אחד חכם ואחד רשע ואחד תם ואחד שאינו יודע לשאול. חכם מה הוא אומר, 'מה העדות החקים והמפטיים אשר צוה ה' אלהינו אותנו?' אף אתה פתח לו בהלכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. רשע מה הוא אומר, 'מה העבודה הזאת לכם?' לכס ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל וכפר בעיקר אף אתה הקחה את שינוי⁷⁸ ואמור לו 'בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים', לי ולא לך, אלו היית שם לא היית נגאל⁷⁹. תם מה הוא אומר, 'מה זאת ואמרת אליו בחוק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים?' ושאנו יודע לשאול את פתח ל⁸⁰, שנאמר 'והגדת לבנך ביום ההוא וגו'' (מכילתא בא, יח)

בהחא זמנא בן שואל לאביו מ"ה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות דביה 'משמים הביט ה' ראה את כל בני אדם'⁸¹.

(תיקוני זוהר ח"א)

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות וכו'. מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות אנו אוכלין חמין ומצה הלילה הזה כולו מצה. שככל הלילות אנו אוכלין חמין ומצה הלילה הזה כולו מצה.

(ירושלמי פסחים י, ד)

59. ליקוטי אמרים, א. 60. מגילה ו, ב. 61. כמו שאמרו (ויקרא רבה כג, ב) הללו עובדי עבודה זרה וכו'. 62. מלאכי א, ב. 63. מנחות ק"א, א. 64. וראה בשפת אמת (בא, תרמ"ח) שכמו שכל העוסק בתורת עולה הוא כאילו הקריב עולה כמו כן הוא בפשוטו יציאת מצרים, שכל העוסק בהם הוא כאילו עבר את הגלות בפועל ואינו צריך להגיע ליסורים כדי להיות מוכן לתורה. 65. רבי ראובן מרגליות, וכן כתב בספרו מחקרים בדרכי התלמוד. 66. ראה שבת ל, א, שמחות, סוף פרק י, ובמדרשים. 67. בפירושו להגדה של פסח. 68. פרי צדיק, קדושת שבת, ז. 69. פסח, צה. 70. ב, עמ' רמז ד"ה שבכל. 71. מנחות ז, ב. 72. וראה להלן בהערה ישוב נוסף בשם החתם סופר. 73. יבין שמועה, פירוש ההגדה.

הבדל בין דור הבנים לדור האבות, מתאים יותר לומר 'אותנו'. 74. שמות יב, כו. 75. בשבלי הלקט ביאר, שישודו של הירושלמי הוא מהלשון 'עבדו' שנוקט הבן הרשע, אך תמה שהרי בלשון המקרא גם נאמר לשון עבדה, 'ועבדת את העבודה הזאת'. וישוב, שכיון שלשון עבודה משתמע לשני פנים, אי עבודת רצון מאהבה מנו 'ועבדתם את ה' אלהיכם', יולעבדו בכל לבבכם, בי עבודת טורח ועמל, כמו 'ויעבדו מצרים', וימנעוהו קשה, ומדבריו של הבן הרשע אנו רואים יש בו מידת רשע ושכונתו לומר עבודת טורח ועמל, שהרי הוציא עצמו מן הכלל ואמר 'לכם' שממשע לכם ולא לו, וכפר בעיקר שלא הוכיח השם בענין ואינה נראית לו עבודת השם, ולכן אמר 'מה העבודה הזאת לכם', כלומר הטורח הזה עליכם למה וכי מה אתם זוכין בו. וכתב הרוקח (רמב"ם) שמכאן יש ללמוד שלא יאמר אדם כמה טורח יש בעבודת הפסח, מפני שדברים אלו הם מעין שאלת הרשע. 76. שמות יג, ח. 77. שמות יג, יד. פסוק זה נאמר במצות פדיון הבן, ובזבח פסח לאברבנאל הקשה, מנין שפסוק זה מדבר בבן תם, שמה הוא אומר 'מה זאת' בדרך לעג כמו הבן הרשע. ותיירץ, שמה שצויה הקדוש ברוך הוא להשיב לו כהוון 'בחוק יד הוציאנו ה' ממצרים', משמע שבדאי שאל כהוון. ובכל יקר (יג, יד) ביאר, שלגבי פסח ומצה ומורו אין הבן תם ושואל כלום, כי בדאי אינו מלעג על העבודה ומצות ה', וטעם על המצוה גם כן אינו מבקש, כי הלואי שיאכילוהו כל היום פטומות צלי אש ומצות מסלת קניה על מוריים שדרכן לאכול לסבב תאות המאכל, אבל בפדיון הבן שאין נותנים לו כלום אלא מבקשים ממנו שיתן הוא דמי פדיון, אז הוא שואל 'מה זאת', כי אפילו תם ופתי גמור הרי הוא תם לענין זה להחזיק ממנו שלא ליתן ממנו לשום אדם כלום בתנאי. 78. בדברי חיים ביאר, שמי שיודע בעצמו שאינו יודע, 'את' פתח לו, כלומר נתפחו לו כל השערים מא' עד ת'. 79. דברים ו, כ. 80. האמרי אמת הקשה, הרי כל פסוקא דלא ממוקד לשום אדם אלא מפקינן ליה (ועתני כו, ב), ואם כן קשה שהרי 'מה העדות וגו' הוא אמצע פסוק. וישוב, שכל היכן שנאמר בפסוק 'לשמי' או 'ואמרת' (דכוננה) מותר להפסיק, כיון שהפסוק עצמו אומר לומר מה שכתוב להלן, וכמו כן כאן נאמר כי ישאלך בן מחת 'לאמרי' מה העדות וגו', ולכן מותר להפסיק (ליקוטי יחידות). 81. כמו שינוי בניס מתניא (והיה לא, כח), כלומר הכעיסוהו, ואמור לו כנגד דברת תורה וכו' (סידור רש"י). והרשב"א פירש, הקחה את שינוי רוצים ללעוס ולאכול. וכתב בפירוש התורה (מכילתא, בשלח), רשב"י. ובשבלי הלקט כתב, לפי שכל מדותיו של 'יהגדת' לבנך, מלשון גידין (ראה שבת פז, א), ולא אמר 'ואמרת לבנך'. 82. מפני שהיה מת בשלושת ימי אפא בהם מתו רשעי ישראל (מכילתא, בשלח), רשב"י. ובשבלי הלקט כתב, לפי שכל מדותיו של הקדוש ברוך הוא מידה כנגד מידה. 83. פתח פיך לאלם, (סידור רש"י) 84. תהלים ג, יג. 85. צד. מונקטש פה, ב.

אוֹכְלֵינִי שְׂאֵר יִרְקוֹת, הַלֵּילָה הַזֶּה מְרוֹר. שְׂפָבֵל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלֵינִי בְּשָׂר צְלִי, שְׁלוֹק וּמִבְּשָׂל, הַלֵּילָה הַזֶּה פּוֹלוֹ צְלִי. שְׂפָבֵל הַלֵּילוֹת (אֵין) אָנוּ (תִּיבִים לְטַבֵּל אֶפְלוֹ) פְּעַם אַחַת, הַלֵּילָה הַזֶּה שְׁתֵּי פְּעָמִים. וּלְפִי דַעְתּוֹ שֶׁל בֶּן אָבִיו מְלַמְּדוֹ. מִתְחִיל אַחַת – טִיבּוֹל יִרְקוֹת בְּתוֹךְ הַסְעוּדָה, הַלֵּילָה הַזֶּה שְׁתֵּי פְּעָמִים – טִיבּוֹל רֵאשׁוֹן שֶׁל שְׂאֵר יִרְקוֹת, וְטִיבּוֹל שֵׁנִי שֶׁל מְרוֹר. וּלְפִי דַעְתּוֹ שֶׁל בֶּן אָבִיו מְלַמְּדוֹ – כֹּכֵל שֶׁמִּבֵּין יוֹתֵר, יִבָּאֵר לוֹ יוֹתֵר, אֵת הַנִּסִּים וּנְפִלְאוֹת שֶׁעָשָׂה הַקַּב"ה

אוצרות האגדה

האחרונים הקשו על הרמב"ם, שפסק⁸² שבזמן המקדש שואלים הלילה הזה כולו צלי. שהרי במקום אחר פסק⁸³, שחגיגת ארבעה עשר נאכלת לשני ימים ולילה אחד, והיינו כחכמים החולקים על בן תימא, וסוברים שאין דין החגיגה כדין הפסח, ואינה נאכלת בדוקא צלי. א, רבינו מנוח⁸⁴ תירץ, שהרמב"ם פסק לענין צלי כבן תימא, אף על פי שבשאר דיני חגיגה פסק כחכמים. ב, הצ"ח⁸⁵, יישב, שאין כוונת רב חסדא לומר שחכמים חולקים על בן תימא בדבר זה, אלא מודים הם לו בדין זה שהחגיגה אינה נאכלת אלא צלי. ג, החזו"ן איש⁸⁶ תירץ, שהרמב"ם סובר שלא הביאה הגמרא כאן את דברי רב חסדא משום שסוגייתנו חולקת עליו, וסוברת שהמשנה מתפרשת אף לדברי חכמים, ומפרשת שביאור הלשון 'כולו צלי', היינו שכל חלקי הכבש של הפסח נאכלים צלי, אבל אין התייחסות חיבת 'כולו' לכל הלילה, אלא לכל חלקי הקרבן פסח⁸⁷. שבב"ל הלילות אנו מטיבלין פעם אחת הליילה הרי היתה שתי פעמים. ביבין שמועה⁸⁸ הקשה, הרי הבן עדיין לא ראה עדיין טיבול שני, ואיך שואל על הטיבול שתי פעמים⁸⁹. ותירץ, שכיון שהוא רואה את החזרת על השולחן, בטוח הוא שלא יאכלוהו בלא טיבול, ועוד שהחכם שואל שאלה זו. יש להבין, מדוע לא הוזכרה במשנה השאלה הנשאלת בהגדה על ההסיבה בליל הסדר. א, הגר"א⁹⁰ תירץ, משום שבזמן בית המקדש היו רגילים להסב, ולא הייתה ההסיבה שנוי מן הרגילות כלל, ולכן לא הביאה במשנה. ובזמננו תקנו לשאול על ההסיבה, משום שנתבטלה השאלה על הצלי, וצריך לשאול ארבע שאלות כנגד ארבע גאולות, וארבע כוסות, וארבעה בנינים⁹¹.

שבב"ל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות הליילה היתה מרור. הקשה רש"י⁷⁴, וכי אין אנו אוכלים בלילה הזה שאר ירקות. ותירץ, שבלילה הזה כל הירקות שאנו אוכלים אפילו מתוקים, נחשבים למרור, כיון שהמצרים מרירו את חיינו, ובשאר הלילות אפילו מרור נחשב למתוק, כענין שנאמר⁷⁵ טוב ארוחת ירק ואהבה שם⁷⁶. הריטב"א תירץ⁷⁷, שהפירוש הוא, שבכל הלילות אנו אוכלים בתחילת סעודתנו ירקות מתוקים, כיוון שהם מכשירים לאכילה, אבל הלילה הזה, עושים אנו את תחילת סעודתנו מרור. הליילה היתה מרור. כתבו התוספות, שהטעם שלא אומרים 'כולו מרור', הוא משום שאוכלים גם שאר ירקות בטיבול ראשון. הקשה ביד דוד, מה ראו התוס' לכתוב דברים פשוטים אלו. וביאר, שכיון שבמשנתנו שנה בטיבול ראשון, חזרת, וזה למי שאין לו שאר ירקות, היה מקום לומר שבאופן זה שאוכל בטיבול ראשון חזרת, יכול לומר 'כולו מרור', ולכן ביארו התוס', שכיון שיכול לאכול שאר ירקות, אינו יכול לומר 'כולו מרור'⁷⁸. שבב"ל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושיל הליילה היתה כולו צלי. הקשה הרש"ש, הרי אפשר לאכול בתוך הסעודה בשר חולין או שלמים מבושלים, ואם כן אין כולו צלי. ותירץ, שמדובר כאן על מה שהבן רואה לפניו על השולחן, ולא היו מביאים רק פסח וחגיגה שנאכלים צלי⁷⁹, אבל שאר צרכי סעודה לא היו מביאים רק בהגיע שעת הסעודה עצמה. כולו צלי. התוספות⁸⁰ הביאו את דברי רב חסדא⁸¹, שהעמיד את דברי המשנה כדעת בן תימא, שחגיגה הנאכלת עם הפסח אינה נאכלת אלא צלי.

74. בפירושו להגדה של פסח. 75. משלי טו, זי. 76. ולפי דבריו אפשר לגרוס כולו מרור. והתוספות (בד"ה הלילה) כתבו, שאין אומרים 'כולו מרור', משום שהרי אוכלים שאר ירקות בטיבול ראשון. וראה לקמן בסמוך על דברי התוספות. 77. בביאורו להגדה של פסח. 78. ואפשר שזו כוונת התוספות יום טוב כאן. אך אפשר שכונתו, שכיוון שקטק התנא חזרת, היה מקום לטעות שצריך דווקא חזרת, ויבוא לומר גם 'כולו מרור', לכך פירשו שאין לומר 'כולו מרור', כי אין צורך בטיבול ראשון דווקא חזרת, אלא לא נקט כן התנא אלא משום מי שאין לו. אכן ניתן לומר שבאו התוספות לחלוק על פירוש רש"י בהגדתו, שהובא לעיל בסמוך, וראה שם בהערה. 79. כמבואר במשנה לעיל קיד, א הביאו לפנינו שני תבשילין שהם פסח והחגיגה. 80. בד"ה כולו צלי. 81. לעיל ע, א. 82. בחמץ ומצה ת, ב. 83. קרבן פסח י, יג. 84. על הרמב"ם שם. 85. לעיל ע, ב. 86. אורח חיים סימן קכד דף ע, א. ולפי זה מיושבת קנישת הרש"ש לעיל בסמוך. 87. ובתורת אהרן (לרבי אהרן קרול עמוד רנז) תירץ, שהרי יש להקשות, מדוע אמר רב חסדא שכולו צלי הוא דווקא לבן תימא, והרי מבואר במסכת חולין (קלב, ב), שמתנות כהונה אין נאכלות אלא צלי ובחרדל, והטעם הוא משום שאמר קרא (במדבר יח, ח) 'למשחה', ודרשו, לגולה, כדרך שהמלכים אוכלים. וכתב הרשב"ם (לקמן ק"ט, ב ד"ה כגון), שבכל הקרבנות נאמר דין זה 'למשחה', ואם כן הרי נאכלין דווקא צלי מדין זה. ואם כן, אף לרבנן הסוברים שאין חיוב לאכול חגיגה דווקא צלי, צריך להאכל צלי מטעם 'למשחה'. ובחכרת שהבין רב חסדא, שמשנתנו מדרבת גם בדין זה. וכן מדייק ממה שלא נקט התנא 'ובמקדש אומר הלילה הזה כולו צלי'. ובחכרת שהלשון 'כולו צלי' מדרב על שני תבשילין שטיבלין זכר לפסח וחגיגה, ומובא בשולחן ערוך (סימן תעג), שהביעה שהיא זכר לחגיגה תהא מבושלת ולא צלוייה, והיינו לרבנן הסוברים שחגיגה אינה נאכלת צלי, אבל לבן תימא גם הביעה צריכה להיעשות בצליה, ועל זה אמר התנא במשנתנו שכולו צלי. אבל הרמב"ם דיבר באכילת הפסח בזמן המקדש, וכמו שמדייק בלשונו שכתב שבזמן הזה אין אומרים כולו צלי, והיינו משום שפסק הרמב"ם כרבנן שהביעה באה מבושלת, אבל בזמן המקדש מוכן שהביא הרמב"ם הדין שאומר כולו צלי, משום שאף לרבנן החגיגה נאכלת צלי משום 'למשחה'. 88. לרשב"ץ בפירושו להגדה של פסח. 89. ולפי המפרשים שביארו לעיל שאת נוסח מה נשתנה אינו שואל מעצמו, אלא הוא הנוסח שצריך האב ללמד את בנו אם אין בו דעת, הרי ניחא ששואל בתחילה את כל השאלות שיתעוררו לו אחר כך. 90. בפירושו להגדה של פסח. 91. אמנם ברמב"ם (חמץ ומצה ת, ב) שם מטעם שגם בזמן הבית שאלו על הסיבה, ועיין בהגדה שלמה במבוא עמוד 115. ענין דברי הגר"א יישב בהגדת באר מרים, שכיון שהיה דרכם של הבני חורין להסב גם במשך כל השנה, (ראה ברכות מב, א) הסבו אחד מברך וברש"י שם, סוכה ב, ב ד"ה ראשו ורובו, פסחים קא, ב בני חבורה שהיו מוסבין לשחות וכו', ועיין ירושלמי פסחים תחילת פרק י, נמצא שלא היה בזה כל שנוי בליל פסח, לכן לא הובאה שאלה זו במשנה, אולם אחרי שתקנו בכל ימות השנה לעשות זכר לחורבן שהעורך שולחן מוסר ממנו מעט (ראה בבא בתרא ס, ב), וחזרו הרבה מנהגים שהיו רגילים בהם מלפנים וכן נתבטלה במשך הזמן גם ההסיבה, והוצרכו חכמים לצוות שביליל פסח יסב כל אדם מישראל - אף שבכל השנה אינו נוהג כן, לכן במקום שאלת הצלי שנחסרה עקב חסרון קרבן פסח נתוספה שאלת ההסיבה.

עין יעקב השלם

פסחים קטז, א
אוצרות האגדה

ז

ב, בצפנת פנח⁹² תירץ, לפי הסוכרים⁹³ שאין מסיבים בשתי הכוסות הראשונות, לכך אי אפשר לשאול, כיון שעדיין לא הסבו, ואין לו טעם לשאול שאלה זו. יש להבין, מפני מה לא טבעו שאלה על מנין הארבע כוסות שחייבים כליל פסח.

א, הרשב"ץ יישוב, שבשתיית יין רגילים כל השנה, ואין הדבר תמוה בעיני התינוק. ב, האברבנאל⁹⁴ יישוב, שמבין הארבעה דברים המנויים במה נשתנה ישנם המורים חירות ואילו חלקם מורים על שיעבוד, ועל זה התמיהה שעושים סימנים גם על חירות וגם על שיעבוד⁹⁵, אולם שתיית יין אינה מורה רק על שיעבוד או רק על חירות, כי גם עבדים פעמים שירבו בשתיית יין, כפי שנאמר 'חנו שכר לאובד ויין למרי נפש'. ג, המהר"ל תירץ, שארבעה כוסות עיקרם הוא מתקנת חכמים, ולכן לא הוזכרו, מה שאין כן מצה ומרור. ומה שמוזכר הטיבולים וההסיבה, משום שנתקנו לצורך המצה ומרור שהם מן התורה.

ד, היעב"ץ יישוב, שכל הדברים ששואלים עליהם, הם דברים שמיד עם תחילת הסעודה רואה זאת התינוק, מה שאין כן ארבעה כוסות אינו רואה אותם מיד עם תחילתה של הסעודה. ה, בהגדת ברכת השיר כתב ליישוב, שתיקנו את השאלה רק במה שניכר בו שינוי לכל, שמכינים מצה ומרור וטיבולם על הקערה, וכן הסיבה היא דבר הניכר, אבל קידוש בכל יום טוב הוא⁹⁶, ואם משום כוס שני, הרי דעת הגאונים שאין קידוש אלא במקום סעודה ואם שותה כוס אחר חוץ מכוס של קידוש עולה לו במקום סעודה, ואם כן יש לומר שכיון שמפסיק בין קידוש לסעודה הרבה בהגדה, אפשר שסובר הבן שהכוס השני היא במקום סעודה, וסובר שישתה מיד, ולכן אינו שואל על כך. ואחר שמתחיל בסיפור לא קבעו כבר להפסיק, כיון שכבר סיים את השאלות על השינויים שרואה בהכנה מכבר.

ו, בהגדת באר מרים כתב, שדבר זה לא היה שינוי בזמנם, כיון שהיו רגילים בשתיית ארבע כוסות גם במשך כל ימות השנה, שהרי שינוי בברכות⁹⁷ כיצד סדר הסיבה וכו', בא להם יין כל אחד ואחד מברך לעצמו, עליו והסבו וכו' בא להם יין וכו', ופירש רש"י דהאי יין בתרא הוא יין שלפני המזון, ועוד שינוי בברכות⁹⁸ בירך על היין שלפני המזון פטר את היין שלאחר המזון, ויעוין ברש"י שם. נמצא ששתו ארבע כוסות, א, קודם הסיבה, ב, לפני המזון, ג, לפני ברכת המזון, ד, כוס ברכת המזון. כתב בעוללות אפרים⁹⁹, שאף שמתחילה נתקן אמירת 'מה נשתנה' רק לקטנים, נתפשט המנהג שאף הגדולים אומרים אותו¹⁰⁰, וטעם הדבר, מפני שיש בו גם לגדולים הודעת ארבע דברים יסודיים שהיו סיבת הגאולה, והעדרם הוא סיבת אריכת הגלות הנוכחית.

ו**אם אין דעת בבן אביו מלמדו**. בשולחן ערוך הרב¹⁰² פירש, שמלמדו לשאול. אבל בהגהות מהרש"ם פירש, שמסביר לו את ענין הנס¹⁰³.

כתב באוהב ישראל, שבאמת אף אם התינוק שואל את האב שאלה זו בשאר ימות השנה, יכול האב גם כן להשיב לו כפי הכתוב בתורה, אך התורה הקדושה מורה לנו, שבמשך כל ימות השנה, אף אם יאמר האב לבן את סיפור יציאת מצרים, לא יהיו הדברים מתיישבים בלבו ולא יכנסו באוזניו, כי הדברים תלויים באמונת הלב ולא כל מוחא סביל דא, מה שאין כן כליל פסח ייכנסו הדברים באוזניו. וזהו שאמרה לנו התורה 'בעבור זה' ודרש בעל ההגדה 'לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך', כלומר, כליל פסח שאז מתגלית הארת המוחין, אשר המצה והמרור רומזין לזה, וכלילה זה מתגלה אור השכל, והאמת והאמונה וחופף כלילה הזה על כל זרע ישראל, ואז כשתשיב לבך תשובה זו ותגיד לפניו כל הסיפור הזה, בודאי יכנסו דברי האב באזני הבן ויאמין באמת ביציאת מצרים, מה שאין כן בשאר ימות השנה שאז החשכות גוברת בעולם, על ידי זה לא יוכל הבן לקבל דברי אביו ולהאמין בהם.

ו**לפי דעתו של בן אביו מלמדו**. כתב הרמב"ם¹⁰⁴, כיצד אם היה קטן או טיפש, אומר לו, בני כולנו היינו עבדים כמו שפחה זו או כמו עבד זה במצרים וכלילה הזה פדה אותנו הקדוש ברוך הוא ויוציאנו לחירות. ואם היה הבן גדול וחכם, מודיעו מה שאירע לנו במצרים ונסים שנעשו לנו על ידי משה רבנו, הכל לפי דעתו של בן.

ת**למיד הרשב"א** כתב, שאם הוא פקח מלמדו הלכות הפסח, ואם לאו מלמדו דברים הפשוטים.

ר**בינו** יונה כתב¹⁰⁵, שמלמדו על פי אשר תשיג דעתו להבין בניסים וגבורות של יציאת מצרים.

ב, בצפנת פנח⁹² תירץ, לפי הסוכרים⁹³ שאין מסיבים בשתי הכוסות הראשונות, לכך אי אפשר לשאול, כיון שעדיין לא הסבו, ואין לו טעם לשאול שאלה זו. יש להבין, מפני מה לא טבעו שאלה על מנין הארבע כוסות שחייבים כליל פסח.

א, הרשב"ץ יישוב, שבשתיית יין רגילים כל השנה, ואין הדבר תמוה בעיני התינוק.

ב, האברבנאל⁹⁴ יישוב, שמבין הארבעה דברים המנויים במה נשתנה ישנם המורים חירות ואילו חלקם מורים על שיעבוד, ועל זה התמיהה שעושים סימנים גם על חירות וגם על שיעבוד⁹⁵, אולם שתיית יין אינה מורה רק על שיעבוד או רק על חירות, כי גם עבדים פעמים שירבו בשתיית יין, כפי שנאמר 'חנו שכר לאובד ויין למרי נפש'. ג, המהר"ל תירץ, שארבעה כוסות עיקרם הוא מתקנת חכמים, ולכן לא הוזכרו, מה שאין כן מצה ומרור. ומה שמוזכר הטיבולים וההסיבה, משום שנתקנו לצורך המצה ומרור שהם מן התורה.

ד, היעב"ץ יישוב, שכל הדברים ששואלים עליהם, הם דברים שמיד עם תחילת הסעודה רואה זאת התינוק, מה שאין כן ארבעה כוסות אינו רואה אותם מיד עם תחילתה של הסעודה.

ה, בהגדת ברכת השיר כתב ליישוב, שתיקנו את השאלה רק במה שניכר בו שינוי לכל, שמכינים מצה ומרור וטיבולם על הקערה, וכן הסיבה היא דבר הניכר, אבל קידוש בכל יום טוב הוא⁹⁶, ואם משום כוס שני, הרי דעת הגאונים שאין קידוש אלא במקום סעודה ואם שותה כוס אחר חוץ מכוס של קידוש עולה לו במקום סעודה, ואם כן יש לומר שכיון שמפסיק בין קידוש לסעודה הרבה בהגדה, אפשר שסובר הבן שהכוס השני היא במקום סעודה, וסובר שישתה מיד, ולכן אינו שואל על כך. ואחר שמתחיל בסיפור לא קבעו כבר להפסיק, כיון שכבר סיים את השאלות על השינויים שרואה בהכנה מכבר.

ו, בהגדת באר מרים כתב, שדבר זה לא היה שינוי בזמנם, כיון שהיו רגילים בשתיית ארבע כוסות גם במשך כל ימות השנה, שהרי שינוי בברכות⁹⁷ כיצד סדר הסיבה וכו', בא להם יין כל אחד ואחד מברך לעצמו, עליו והסבו וכו' בא להם יין וכו', ופירש רש"י דהאי יין בתרא הוא יין שלפני המזון, ועוד שינוי בברכות⁹⁸ בירך על היין שלפני המזון פטר את היין שלאחר המזון, ויעוין ברש"י שם. נמצא ששתו ארבע כוסות, א, קודם הסיבה, ב, לפני המזון, ג, לפני ברכת המזון, ד, כוס ברכת המזון. כתב בעוללות אפרים⁹⁹, שאף שמתחילה נתקן אמירת 'מה נשתנה' רק לקטנים, נתפשט המנהג שאף הגדולים אומרים אותו¹⁰⁰, וטעם הדבר, מפני שיש בו גם לגדולים הודעת ארבע דברים יסודיים שהיו סיבת הגאולה, והעדרם הוא סיבת אריכת הגלות הנוכחית.

ו**כך מתבאר הענין בדרך רמז**.

'מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות', במה נשתנתה גלות זו, הדומה ללילה, מכל הגלויות, הן מצד אריכות זמנה, והן מצד שנסתם הקץ. ומתירץ שארבעה דברים גרמו לאריכת הגלות.

א, 'שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה', בשאר הגלויות היה השלום מצוי בהם, ולא היו זקוקים

92. על הרמב"ם חמץ ומצה ת, ב. 93. לעיל קח, א. 94. זבח פסח. 95. ראה לעיל בהקדמה דברי האברבנאל בהרחבה. 96. והאברבנאל כתב בטעם הדבר שאין מברכים על חיוב הד' כוסות, משום דאין דרך וצורה לברך, אם יברך קודם קידוש 'לשתות ד' כוסות' - הרי בכל יום טוב חייב לשתות כוס של קידוש, ואין כליל פסח חובה ניכרת יותר מבכל יום טוב אלא בג' כוסות. ואם יברך אחר קידוש 'לשתות ג' כוסות' - הרי סוף כל סוף חייב כליל פסח לשתות ד' כוסות. 97. מג, א. 98. מב, א. 99. מאמר עה. 100. בויגד משה הביא בשם בעל שו"ת משנה שכיר, שבספר כורסייא דאליהו הביא בשם המקובלים, שעל ידי שאלת מה נשתנה גורמים פתיחת הלב לתורה. וכתב בויגד משה, שלכן הנהיג בביתו שכל המשתתפים בסדר, כל אחד ואחד שואל מה נשתנה ומתפלל שיהיה לו פתיחת הלב. 101. על דרך המובא בעירובין (כב א) שאמר רב אדא בר מתנה לאשתו איכא קורמי באגמא. 102. תעג, מ. 103. וראה מה שנכתב להלן במשנה בכיור מה שאמרה המשנה לפי דעתו של בן אביו מלמדו. 104. חמץ ומצה ז, ב. 105. בסדר הפסח.

ממצרים, כן עליו לראות את עצמו כאילו הוא היה בתחילת דרכו אחד מעובדי עבודה זרה, ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו, וכשם שגור אין יכול לברך קודם טבילה¹¹⁹, כן קודם סיפור יציאת מצרים אינו יכול לומר וציונו, שהרי הוא רואה את עצמו כאילו היה מעובדי עבודה זרה, ורק לאחר סיפור יציאת מצרים יכול לומר וציונו, ואומר אשר גאלנו.

ו, בהגדת מעשה ניסים לבעל החוות דעת כתב כעין זה, שכל מצוה שהיא גופה הברכה, לא תיקנו עליה ברכה, כגון ברכת המזון שלא תיקנו עליה ברכה, ולכן כיון שמזכיר ומברכים 'אשר גאלנו' אין לברך ברכה מיוחדת על המצוה.

ז, המהר"ל¹²⁰ יישוב, שמצוה זו עיקרה הוא מחשבת הלב, שצריך להבין מה שאומר, שאם לא כן אין זה כלום¹²¹, וברכה שייך רק על מצוה שעיקרה הוא במעשה¹²².

ח, בשו"ת חסד לאברהם¹²³ יישוב, שכלל הוא בברכת המצוות, שכל מצוה הסמוכה למצוה אחרת ואי אפשר לקיים השניה בלי הראשונה, אין מברכים על השניה¹²⁴, ולכן, כיון שמצות סיפור יציאת מצרים בליל פסח סמוכה למצות אכילת מצה, כפי שדרשו 'בעבור זה' לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך, והרי מי שאין לו מצה ומרור פטור מסיפור יציאת מצרים, לכן לא תיקנו על כך ברכה.

ט, ישוב נוסף כתב בזה בשו"ת חסד לאברהם, על פי מה שכתב בתומים¹²⁵ ליישב מה שהקשה בשו"ת הרשב"א¹²⁶ מדוע לא תיקנו ברכה על מצות צדקה, שכיון שהוא קללה ופורענות, שהרי אם היינו זוכים היה מקיים בנו 'אפס כי לא יהיה בך אביון'¹²⁷, אלא שעוונותינו גרמו שלא יתקיים הדבר, ולכן אין לברך על כך. וכמו כן יש לומר לגבי מצות סיפור יציאת מצרים, שהרי מקרא מלא הוא¹²⁸ 'לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את ישראל מארץ מצרים'¹²⁹, ולכן אין מברכים על כך.

י, השפת אמת¹³⁰ יישוב, שמצוה סיפור יציאת מצרים היתה מוטלת עלינו אף אילו שנצטוונו על כך, כי היא מצוה שכלית, וכמובא בגמרא להלן, עבדא דמפיק ליה מאריה לחירות ויהיב ליה כספא ודהבא בעי לאודווי ולשבוחי, ולכן לא שייך על כך ברכה.

יא, בספר שבח פסח¹³¹ תירץ, על פי מה שכתב בשו"ת הרשב"א¹³² שכל מצוה שאינה תלויה כולה במי שעושה אותה, אלא תלויה גם כן באחר, כגון צדקה ומתנות עניים, אין מברכים עליה, מעתה יש לומר שגם מצות סיפור יציאת מצרים היכולה להתקיים רק בצירוף הבן, אין לברך עליה.

יב, האמרי אמת תירץ, שברכת ההלל שבתפילת ערבית כוללת גם מצות סיפור יציאת מצרים, שהרי אמרים בו 'הללו עבדי וכו' בצאת ישראל ממצרים'¹³³.

החתם סופר¹⁰⁶ כתב, שמלמדו לפי מדרגתו מהארבעה בנים שדברה תורה.

בדומה לזה כתב בעל ישמח ישראל, שמזה שנכתב בתורה תשובה אחרת לכל בן, משמע שחפץ הקדוש ברוך הוא ללמד לכל בן כפי דעתו, לכן אנו מבקשים מהקדוש ברוך הוא שילמדנו לפי דעתנו, כי אין לנו שכל לכוון יותר ולהבין עומק הדברים ותכליתם עד היכן מגיעים.

כתב בספר החינוך¹⁰⁷, 'מצות סיפור יציאת מצרים, לספר בענין יציאת מצרים בליל ט"ו בניסן, כל אחד כפי צחות לשונו, ולהלל ולשבח השם יתברך על כל הנסים שעשה לנו שם, שנאמר 'והגדת לבנך' וגו'. וכבר פירשו חכמים דמצות הגדה זו היא בליל ט"ו בניסן בשעת אכילת מצה, ומה שאמר הכתוב 'לבנך', דלאו דוקא בנו, אלא אפילו עם כל בריה. וענין המצוה, שיזכור הניסים והענינים שאירעו לאבותינו ביציאת מצרים, ואיך לקח האל יתברך נקמתו מהן. ואפילו בינו לבין עצמו, אם אין שם אחרים, חייב להוציא הדברים בפיו, כדי שיתעורר לבו בדבר, כי בדבור יתעורר הלב'.

הקשו הראשונים¹⁰⁸, מדוע לא תקנו חכמים ברכה על קיום מצוות עשה של סיפור יציאת מצרים.

א, הרשב"א¹⁰⁹ תירץ, שכיון שאין שיעור לדבר, שהרי אפילו אם אמר רק דבר אחד מסיפור יציאת מצרים יצא ידו חובה, לכן לא תקנו על כך ברכה¹¹⁰.

ב, יש מן הראשונים¹¹¹ שתירצו, שטומכים על ברכת אמת ואמונה שבתפילה, שברך וחתם בה גאל ישראל¹¹².
ג, יש מן הראשונים¹¹³ שתירצו, שבמה שאומרים בקידוש 'זכר ליציאת מצרים' יוצאים ידי חובת הברכה¹¹⁴.

ד, בשו"ת הרא"ש¹¹⁵ כתב, שהרבה דברים ציוה הקב"ה לעשותם זכר ליציאת מצרים ואין אנו מברכים עליהם, כגון הפרשת בכורות וכל המועדים, שאין צריך להזכיר בהפרשת בכורות שאנו עושים זאת זכר ליציאת מצרים, אלא שציוה הקדוש ברוך הוא לעשות המעשה ומתוך כך ממילא אנו זוכרים את יציאת מצרים, וכתב הרא"ש שאף אין צורך להזכיר זאת בפה, אלא אם ישאל מפרשים לו.

ה, בשבלי הלקט¹¹⁶ תירץ, שברכת מצוות הספור נכללת בברכת אשר גאלנו. וקבעה בסוף ההגדה, שכיון שמזכיר בה ענין הגאולה, אילו היה מברך זאת קודם אמירת ההגדה, שוב לא היה יכול להזכיר ענין השיעבוד.

בביאור דיעה זו יש להתחבט, שכן יכלו חז"ל לתקן נוסח ברכה בו לא יוזכר ענין הגאולה, ושוב

היתה אפשרות לברך זאת קודם אמירת ההגדה, ככל המצוות שמברכין עליהן עובר לעשייתן¹¹⁷.

אך בדרשות החתם סופר¹¹⁸ כתב לבאר בזה, שכשם שעל האדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא

106. וכתב על פי דברי פירוש המעשי ה' להגדה של פסח, שהארבע שאלות של מה נשתנה תלויות בכנגד ארבעה בנים דברה תורה. 107. מצוה כא. 108. שו"ת הרא"ש כלל כד, ב, רבינו ירוחם נתיב ה' תחילת חלק ד, אורחות חיים סימן יח, מאירי ברכות יב, ב. 109. הובא באבודרהם ובמהר"ל. 110. וראה בפרי מגדים (פתיחה כוללת לאורח חיים, פתיחה להלכות קריאת שמע) שכתב שמן התורה אם אמר ה' הוציאנו ממצרים יצא ידי חובה. אך המהר"ל (גבורות ה', פרק סב) דיעה על כך, דמה בכך שיוצא אפילו בדיבור אחד, וכי כשביל כך אין לברך. 111. הובא במאירי ברכות יב, ב. 112. וכן בשבלי הלקט (ריח) בשם אחי רבי בנימין, שנפטר בברכות קריאת שמע שלפניה ולאחריה. אך כתב המאירי, שאף על פי שאין טעם זה ברור, מכל מקום המנהג כך הוא, וכתב שאמנם יש שחולקים ומברכים. וראה שם במאירי שהקשה כן אף על הזכרת יציאת מצרים בכל ימות השנה, מדוע אין מברכים על כך, וכתב שאין זו קושיה כלל, כיון שיוצאים ידי חובה בברכות קריאת שמע. 113. רבינו פרץ, הובא ברבינו ירוחם נתיב ה', ד, וכן כתב האבודרהם בשם הר"ף. 114. וראה בפרי חדש (תעג, ו) הקשה כעין זה מדוע אין מברכים על ההגדה, ותירץ שבאמירת 'זכר ליציאת מצרים' שבקידוש יוצאים ידי חובת ההגדה. 115. כלל כד, ב. 116. ריח. 117. כמבואר לעיל ז, ב. 118. ב, עמוד רס"ב, וכן הוא בתורת משה השלם ויקרא לג, א. 119. ראה לעיל ז, ב בתוספות ד"ה על הטבילה. 120. גבורות השם, פרק סב. 121. וכן כתב בדרך פיקודין (מצוה כא) שאם אינו מבין מה שאומר אינו יוצא ידי חובה. 122. וביאר, שלכן נוסח ברכת המצוות היא 'אשר קדשו', כי המעשה הוא עיקר. וביאר, שעל תלמוד תורה מברכים 'לעסוק בדברי תורה', מפני שכל עסק שהוא שבתלמוד תורה הוא מצוה, ואף על גב שאינו מבין מה שלומד. וכן אנו מברכים על מקרא מגילה וקריאת הלל, שהקריאה היא העיקר, בין שביין או שלא יבין. 123. תניא אורח חיים נו, רבי אברהם תאומים. 124. ראה רמב"ן ספר המצוות שורש יב בענין הפרשת תרומות ומעשרות ונתינתן, שכיון שההפרשה והנתינה הם שתי מצוות, מברך רק על ההפרשה ולא על הנתינה. 125. סימן צז. 126. א. יח. 127. דברים טו, ד. 128. ירמיה כג. 129. אלא תהא טפלה לסיפור השבח על ביאת הארץ, ראה ברכות יא. 130. פסח, תרי"מ. 131. קדש, אות ב, לרבי ישמעאל הכהן אב"ד מודינא. 132. א. יח. 133. ואמר האמרי אמת שהוא מכוון בשעת ברכת ההלל לפטור גם מצות סיפור יציאת מצרים.

לעם ישראל, בצאתם ממצרים. מתחיל בגנות ויתפרש בגמרא מהי, ומסיים בשבת, ודורש - מפרש את הפרשה 'מארמי אובר אני' עד שיגמור כל הפרשה בוקה.

הקדמה

בסיפור השבח על יציאת מצרים, יש להתחיל בגנות ולסיים בשבת. / רבי יהודה אריה די מודינא ביאר

בפירוש 'הבונה', שטעם הדבר הוא, ודורש מארמי אובר אני, כדי שלא תזוה דעתו ביום שמחתו, ועל ידי שיזכור ממצרים. / המהרש"א ביאר, ששמתחיל בגנות, ודורש מארמי אובר אני, כדי להזכיר גודל חסד ה' עלינו, שאף על פי שלא היה לנו ולקדמונינו שום זכות, הוציאנו

בגנות ומסיים בשבת, ודורש מארמי אובר אני עד שיגמור כל הפרשה בוקה].

ד. מתחיל בגנות ומסיים בשבת. מאי בגנות. רב אמר, מתחלה עובדי עבודת גלולים היו אבותינו. [ושמואל] אמר, עבדים היינו. אמר ליה רב

שנינו במשנה, מתחיל בגנות ומסיים בשבת. מבררת הגמרא, מאי בגנות - שהוא מתחיל בו, ומבארת, רב¹³⁵ אמר, הגנות שאומרים 'מתחלה עובדי גלולים היו אבותינו'. [ושמואל¹³⁶] אמר, באמירת, 'עבדים היינו'. אמר ליה

אוצרות האגדה

בעצמה הביאה שהתחלה בגנות היא שמתחיל מארמי אובר אני, ויש בה גם סיום בשבת. ותיירץ, שהסיום בשבת שיש בה, בפסוק¹³⁹ 'ויביאנו אל המקום הזה', אינו יכול להיאמר בתורת סיום בשבת אלא בזמן שבת המקדש היה קיים, כיוון שיש בזה שבח שהביאנו אל בית המקדש, אבל בזמן הזה, צריך לומר פרשה אחרת שיש בה שבח.

רב אמר מתחלה עובדי עבודת גלולים היו אבותינו. בדרשות חתם סופר¹⁴⁰ ביאר טעם הדבר שיש להתחיל בגנות ולהזכיר שהיו אבותינו עובדי עבודה זרה, על פי משל לכובס המכבס בגד המלוכלך קצת, שדרך הניקוי הוא שמלכלכו יותר במים ואפר ובורית, ולכוסף מסיר את כל אלה והבגד יוצא מלוכלך ומיופה, והנה אין שכרו של הכובס על ההסרה של האפר והבורית, כי מי ביקש זאת מידו למלאות אפר ובורית בכדי להסירו אחרי כן, אלא שכרו הוא על שלכלך אותו על מנת לכבסו וללבנו לגמרי.

כמו כן, אין עיקר שבחינו והודאתינו על ההצלה ממצרים, כי מי ביקש זאת, שהרי אילו לא הגלנו לשם לא היינו צריכים גאולה, אלא עיקר הודאתנו היא על שמתחילה היינו תחת זוהמת עבר הנהר מתרח ונחור ובתואל ולבן, וכדי לזכננו הגלנו למצרים כדי להזדכך מכל זוהמא, ודומה הדבר לכובס שכדי לנקות את הבגד מלכלכו בבורית ואפר ושוב מנקה אותו, כמו כן כדי לנקותנו מזוהמת אבותנו עובדי עבודה זרה הגלנו הקדוש ברוך הוא לשיעבוד מצרים כדי לזכננו¹⁴¹.

נוסף ההגדה הוא, 'מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו שנאמר¹⁴² ואקח את אביכם את אברהם וכו', וביאר רבי שמחה בונם מפשיסא¹⁴³, שכוננת מסדר ההגדה לומר, שהקדוש ברוך הוא לקח את השם 'אב' מכולם ונתנו לאברהם בלבד, שהרי אין אנו קוראים אדם אבינו, נח אבינו, אלא רק אברהם אבינו¹⁴⁴.

מתחיל בגנות ומסיים בשבת ודורש מארמי אובר אני עד שיגמור כל הפרשה בוקה. יש להבין, מה התועלת בהזכרת העבודה זרה של אבות אברהם אבינו, הרי הוא נעתק לגמרי ממקורו והתחיל יחוס חדש, ואין אנו מתייחסים לתרה כלל, ואם כן מה הטעם בהזכרה זו. עוד יש להבין, הרי שנינו בכבא מציעא, אונאת דברים כיצד, אם היה בן גרים אל יאמר לו זכור מעשי אבותיך, אם כן יש להבין מדוע חייבנו חכמים להזכיר גנותנו.

במכתב מאליהו¹³⁷ ביאר, שאדרבה זהו הלימוד ידע אמיצות דעתו של אברהם אבינו, לילך כנגד הזרם וכנגד בית אביו וכל משפחתו וכל העולם כולו מדורי דורות על אף הקושי הגדול שבזה, ואזי כשיש בו החלטה מוצקה שאין הצד שכנגד בא בחשבון כלל, אין ליצר הרע אחיזה כלל, ואברהם שהיה לו אפשרות להתעלות על ידי הכרתו עלה אל קצה הקדושה, עד כי אמיצות קדושתו היתה כל כך, שבכל הדורות עד סוף הבריאה לא תתבטל עוד, ומשורש קדושתו יצמח מלך המשיח ותכלית הבריאה בסוף הדורות.

כמו כן, אברהם אבינו היה תחילה לגרים, אך לא נשאר בחינת גר. הקב"ה הוסיף בשמו את האות ה', דהיינו ששינה את תוכנו, הוא נעשה לאב המון גויים, שזכה לתקן את עצמו להיות שורש לתכלית כל הבריאה על ידי שנעשה שורש לכנסת ישראל, ולא רק את העבר שלו תיקן אלא גם את העשרה דורות שלפניו שהיו מכהינים ובאין לפני הקב"ה עד שבא אברהם ונטל שר כולם¹³⁸, כי הפך את כל החושך לסיבת האור. שככל שהחשיכו דורות אלו יותר הוכבד נסיונו, וממילא היו גילוייו עוד יותר גדולים. נמצא שחטאייהם נעשו לסיבת גודל קידוש השם של מעשי אברהם לכן הזכרת גנות הדורות הקודמים שהיו עובדי עבודה זרה, אדרבה, הוא שבח לאברהם שתיקן את העבר - את השורש שלו - בתיקון השלם. מאי בגנות. במלמד להועיל הקשה, הרי המשנה

מתחיל בגנות ומסיים בשבת. מתחיל לומר עבדים היינו למרעה במצרים, ומסיים בשבת, היינו דמסיים בשבתו של הקדוש ברוך הוא באיי אמ"ה אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים וכו'.

(ש"כ"ט שמו"ב)

רב אמר מתחילה עובדי עבודת גלולים היו אבותינו. רב אמר מתחילה צריך להתחיל 'בעבר הנהר ישבו אבותיכם וגו' ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר וגו'.

(ירושלמי פסחים י"ה)

הגיעו לשער היוצא ממזרח הפכו פניהן ממזרח למערב ואמרו אבותינו שהיו במקום הזה אחוריהם אל ההיכל ופניהם קדמה ומשתחוים קדמה לשמש ואנו ליה עינינו וכו'.

(סוכה נ"ב)

צה. יהושע כד, ג. מפרשי הירושלמי מבארים, שרב בא לפרש את המשנה 'מתחיל להתחיל דווקא בנוסח זה, כדי להדגיש את הגנות, והרי מדברי הירושלמי מוכח שאין צריך להקדים פתיחה זו ואפשר להתחיל מיד בפסוק 'בעבר הנהר'. ומכאן בהגדה שלמה שם, שאכן בנוסחאות שנמצאו בניגוד, ישנם שמתחילים 'ויאמר יהושע, ויש שמתחילים 'בעבר הנהר ישבו אבותיכם, וכנראה שכן היה נוסח בארץ ישראל כשיטת רב בירושלמי, ואילו הגאונים לא הרבו להשתמש בתלמודא דבני מערבא, כידוע. ברם כתב שייזר, נראה לפרש, שאין דברי הירושלמי סותרים כלל את דברי הבבלי, שכן יש לדייק בלשון הירושלמי שלכאורה 'מתחילה צריך להתחיל הוא כפילות לשון, ואכן הרשב"י (ובין שמונה) גרס בירושלמי 'מתחילה צריך להזכיר, אולם לנוסחתנו קשה מהי הפילות. ויש ליישב שהפירוש הוא, 'מתחילה צריך להתחיל, כלומר צריך להתחיל 'מתחילה' - כדברי רב בבבלי, ואחרי כן מביא הירושלמי את הפסוק 'בעבר הנהר' כדי לדורשו, עין שם בהמשך דברי הירושלמי.

134. וראה עוד מה שכתב באיי היים. 135. רבינו חננאל גרס 'רבה'. 136. רבינו חננאל גרס 'רב יוסף'. 137. א 158, ב 21. 138. אבות ה, ג. 139. דברים כו, ט. 140. ב, עמוד רנ"ג, ד"ה שכלל. 141. לפי משל זה ביאר החתם סופר מה שיש להקשות שלכאורה לא מצאנו שמשיבים תשובה לבן החכם על שאלתו אודות אי אכילת חמץ ומצה כבשאר הלילות, אולם לפי האמור מיושב, שהרי קרבן תודה בא לחמים מצה וחמץ, ואילו מילואים באים מצה ללוא חמץ, ואילו היה הקרבן פסח תודה על גאולתנו, היה אכן צריך ללחם חמץ, אולם לפי האמור אינו תודה על עצם הגאולה מצרת מצרים, אלא על תחילת הלכות, שמתחילה היו אבותנו עובדי עבודה זרה וברוב חסרו עבדים היינו לפרעה במצרים - ככובס המלכלך את הבגד באפר כדי לכבסו וללבנו, ולכן הדבר דומה לקרבן מילואים, לפי שעל ידי זה מילא את ידינו לעבודתו יתברך וממילא אין כאן מקום ללחם חמץ. וראה לעיל ישוב נוסף שהבאנו בזה בשם החתם סופר. 142. יהושע כד, ב. 143. בית יעקב, שובכ"ם. 144. כהשלמה לאמרה זו יש להוסיף מה שמסר רבי חיים ישראל ויינשטיין שלי"טא ששמע מפי הרה"ח הישיבי רבי משה ביום זצ"ל בשם אביו רבי קלמן ביום ז"ל, שדקדק בנוסח 'מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו', שלכאורה לפי דקדוק תלשון, יותר מתאים היה לומר 'מתחילה היו אבותינו עובדי עבודה זרה'. אלא, כוננת בעל הגדה לומר, שמתחילה, קודם אברהם אבינו, היו 'אבותינו', כלומר יחוסנו ושרשנו, 'עובדי עבודה זרה', זה היה שורש יחוסנו, כפי שנאמר 'בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעברו אלהים אחרים', אולם 'עכשיו שקרבנו המקום לעבודתו', ובא אברהם אבינו ופרש מעבודתו זרה והקים את האומה הישראלית, אזי ואקח את 'אביכם אברהם' מעבר הנהר, רק אברהם נקרא 'אביכם', ושוב אין לנו כל יחוס וקשר עם אבותינו עובדי עבודה זרה. (ולפי דברי החתם סופר שיובאו להלן, גם יתיישב דקדוק זה).

רבן גמליאל היה אומר, כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, ואלו הן, פסח, מצה, ומרור. רי"ג היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, פסח מצה ומרורים.

(ירושלמי פסחים י, ד)

וצריך להגביתו. אבל להגביתו בשר ולומר בשר זה שאנו אוכלין על שום מה על שום שפסח הקדוש ברוך הוא על בתי אבותינו אסור, ואפילו לומר אדם בשר זה לפסח אסור מפני שראה כוכל קדשים בחוצה לארץ. אבל מזכיר ואומר פסח מצה ומרור. פסח שהיו אבותינו אוכלין בוטן שבת המוקדש קיים, על שום שפסח הקדוש ברוך הוא על בתי אבותינו במצרים שנאמר¹⁴² 'ואמרתם זבח פסח הוא וגו' דתנן רבן גמליאל אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, פסח מצה ומרור, וכו'.

(שכ"ט שמות יב)

צו. שמות יב, כו.

נחמן לדרו עבדיה, עבדא דמפיק ליה מריה לחרות ויהיב ליה כספא ודהבא מאי בעי למימר ליה. אמר ליה, בעי לאודווי ולשבוחי. אמר ליה, פטרתי מלומר מה נשתנה. פתח ואמר עבדים היינו.

רב נחמן לדרו עבדיה - לדרו העבד שלו, עבדא דמפיק ליה מריה לחרות - עבד שרבו משחררו ויהיב ליה כספא ודהבא - ונותן לו כסף וזהב, מאי בעי למימר ליה - מה הוא צריך לומר לרבו? אמר ליה צריך לומר מלומר מה נשתנה¹⁴⁵,

דרו, בעי לאודווי ולשבוחי - הוא צריך להודות לו ולשבחו. אמר ליה רב נחמן, פטרתי מלומר מה נשתנה. ועתה ואמר עבדים היינו - ועד סוף ההגדה.

אוצרות האגדה

סובר, שכיון שאנו מזכירים את הגנות והשבח של מצרים, כדי לומר שמאשפות ירים אביון, יש לנו להזכיר גם הגנות של עובדי עבודה זרה היו אבותינו, שאין גנות גדול מזה, ואף על פי כן קרבנו המקום לעבודתו¹⁵³.

החתם סופר ביאר, שדעת רב היא שאין מתחילים לומר את ההגדה מעבדים היינו, משום שעדיין אנחנו עבדים, ולכן מתחילים מעובדי עבודה זרה היו אבותינו, ומשעבוד זה נגאלנו כבר על ידי קבלת התורה¹⁵⁴.

אמר ליה רב נחמן לדרו עבדיה עבדא דמפיק ליה מריה לחרות ויהיב ליה כספא ודהבא מאי בעי למימר ליה אמר ליה בעי לאודווי ולשבוחי. בפתח עינים הקשה על סדר הדברים, שקודם מזכיר יציאה לחירות ואחר כך נתינת כסף וזהב, והרי ביציאת מצרים קודם נטלו כסף וזהב מהמצריים, ואחר כך הוציאם הקדוש ברוך הוא לחירות ממצרים. ותירץ, שכיוון שאין העבד זוכה בכסף רק לאחר שרבו מציאו לחירות, לפי שכל זמן שהוא עבד מה שקנה העבד קנה רבו, לכן יש להזכיר קודם החירות, כי קודם לכן לא זכו בזה, כי היו תחת עבדות המצריים.

עוד ביאר, שמזה שהקדוש ברוך הוא נתן להם כסף וזהב גם לאחר שהוציאם ממצרים, מוכח שכל יציאת מצרים היתה משום אהבת ישראל, כי אילו היציאה היתה משום כבודו יתברך, משום שפרעה הרשיע, לא היה משלחם עם כסף וזהב, ולכן צריך להודות על היציאה, ולשבח על נתינת הכסף הזהב.

באיי הים ביאר, שעיקר שאילת רב נחמן לעבד היתה לראות אם ישם לב שקיבל שתי טובות ויודה על שתיהם, כדי ללמדנו לשים לב על שתי הטובות שהיו ביציאת מצרים¹⁵⁵.

אמר ליה פטרתי מלומר מה נשתנה פתח ואמר עבדים היינו. הרשב"ם פירש, שלאחר שאילת הבן¹⁵⁶, פתח ואמר עבדים היינו. וכתבו האחרונים¹⁵⁷, שמפירושו שנקט שהבן צריך לשאול, משמע, שלא גרס בגמרא פטרתי מלומר מה נשתנה.

אמנם בהגות ר"י בכרך יישב הגירסה, שהכוונה שלאחר שאילת הבן את כל השאלות, אין צריכים הגדולים לחזור ולומר מה נשתנה.

יש לדקדק, מדוע נקטו 'מתחילה' עובדי עבודת גלולים היו אבותינו, ולא נקטו כלשון הפסוקים¹⁴⁶ 'מעולם' עובדי עבודה זרה היו אבותינו.

בדרשות חתם סופר¹⁴⁷ ביאר, שמי שעובד עבודה זרה מפני שמנהג אבותיו בידי, אין הדבר גנאי כל כך, אך מי שאבותיו היו אנשים מהוגנים ולא נהגו מעולם בדבר רע והוא מתחיל להמציא המצאות חדשות ולעבוד עבודה זרה, הוא גנאי גדול. והנה בימי שם ועבר עדיין לא עבדו אנשי העולם עבודה זרה עד שבא נמרוד והתחילו לעבוד עבודה זרה, ותרח היה מיועציו, ולכן נאמר בהמשך הענין בסדר ההגדה 'בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם', כי שרשם היה מבני עבר הנהר שהיו מפורסמים כחסידים, כבני עבר ותלמידיו, ואף על פי כן ויעבדו אלהים אחרים, ודבר זה הוא בוודאי רוע לב ושטות גדולה. לכן נקטה המשנה 'מתחילה' עובדי עבודת גלולים היו אבותינו, כלומר ממתחילי עובדי העבודה זרה - היו אבותינו.

רב אמר מתחלה עובדי עבודת גלולים היו אבותינו ושמואל אמר עבדים היינו. מצינו מספר ביאורים בביאור מחלוקתם של רב ושמואל בזה. א, מדברי רבינו חננאל שכתב שלהלכה יש לפסוק כשניהם¹⁴⁸, משמע שענין מחלוקתם הוא, האם באמירת ההגדה אומרים מתחילה עובדי עבודת גלולים, או עבדים היינו.

ב, הריטב"א כתב, שלא נחלקו מה אומרים בהגדה, אלא נחלקו כמה מתחילים¹⁴⁹.

ג, המהר"ל כתב¹⁵⁰, שאף לא נחלקו כמה מתחילים, שהרי לדברי כולם סדר ההגדה שווה, ומתחילים בעבדים היינו, וממשיכים במתחילה עובדי עבודת גלולים, אלא שלדברי רב עבדים היינו זה רק הקדמה, וההגדה מתחילה במתחילה עובדי עבודת גלולים. ולשמואל היא תחילת ההגדה¹⁵¹.

וביאר הריטב"א סברות המחלוקת, שלדעת רב, יש להתחיל לפי סדר המעשים כפי שהיו במציאות. ולדעת שמואל, מתחילים מעבדים היינו, לפי שהוא תקפו של הנס.

בפירוש התפילות והברכות לר"י בן יקר¹⁵² כתב, ששמואל סובר שכיון שכל ענין היום זה יציאת מצרים, אין לנו להזכיר גנות אחרת כי אם את הגנות של העבדות שהעבירו את ישראל במצרים. ורב

145. כיון שעתה עלי לספר לך מי היו אותם עבדים ושלכסוף יצאו ברכוש גדול ובכסף וזהב, ואיני צריך לומר זאת דווקא כשוכחה לשאלת מה נשתנה - ע"פ 'הבונה' בעין יעקב. 146. יהושע כד, ב. 147. ב, עמוד רסא ד"ה לא. 148. וכן כתב הרי"ף כה, ב מדפי הרי"ף, והרא"ש סימן ל. 149. וממילא אי אפשר לפסוק כשניהם. 150. בגבורות ה' פרק נב בפירוש השני. 151. וכן כתב בהגדה של פסח מדרש הגדה למלבי"ם, ובמרומי שדה. 152. חלק ב עמוד קכג. 153. וכן כתב באבורהם (סדר ההגדה ד"ה עבדים היינו). ובחידושי הגר"ז על התורה אות קמ"ז ביאר השייכות בין הגנות של עבודה זרה ליציאת מצרים, שכל תכלית יציאת מצרים היתה בשביל להיות לכם לאלקים. 154. וראה עוד בעין אליהו מה שביאר המחלוקת ע"ש. 155. וראה עוד מה שביאר מאמר זה בדברי שאול, ובפירושו המגיד מילקומיר להגדה של פסח. 156. בדקדוקי סופרים הביא שיש גירסה אחרת ברשב"ם "לאחר שאילת העבד". וראה בעין אליהו שכתב טעם למה אין יוצא בשאילת העבד, שכיון שאין העבד מחויב במצות סיפור יציאת מצרים אינו מוציא אחרים. 157. טל תורה, מעיל שמואל, וכן היא הגירסה באבורהם בסדר ההגדה, וכן בדקדוקי סופרים יש כמה כתבי יד שלא גורסים כן.

אוכלים¹⁸⁰. מצה - על שום שנגאלו אבותינו ממצרים¹⁸¹, [שנאמר¹⁸² 'ויאפו את הפצק אשר הוציאו ממצרים וגו' עוגות מצות כי לא חמץ]. מרור - על שום שמררו המצרים את חיי אבותינו ממצרים¹⁸³.

מצה, על שום שנגאלו אבותינו ממצרים [שנאמר ויאפו את הפצק אשר הוציאו ממצרים וגו']. מרור, על שום שמררו המצרים את חיי אבותינו ממצרים, שנאמר [וימררו את חיהם וגו'].

מצה על שום שנגאלו פקודא בתר דא לאכול מצה בפסח, בגין דאיהו זוכרנא לדרי דרין על רוא דמהימנותא, והא אוקמוה, דישאל נפקו בההוא זמנא מרוא דטעון אחר, ועאלו ברוא דמהימנותא, והא אוקמוה רוא דנא בכמה דוכתי. (וזה ח"ב מא, א)

ממצרים¹⁸³, שנאמר¹⁸⁴ [וימררו את חיהם וגו'] בעבודה קשה בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה¹⁸⁵.

אוצרות האגדה

לאכול מצה אחר חצות הלילה, שהרי אז יצאו ממצרים¹⁹⁶.

לכך פירש, שאיסור חמץ הוא משום ויאפו את הפצק, אבל טעם אכילת מצה הוא משום שביליל פסח נתקדשו ישראל להבדילם מהמצרים, והמצה מסמלת את הקדושה¹⁹⁷.

כתב החתם סופר¹⁹⁸, 'מצות עשה של אכילת מצה משומרת בליל פסח, היא יחידה נשאת לנו מכל מצות אכילה שבכל התורה, אין לנו פסח ולא קדשים לא תרומה ולא מעשר שני, רק מצה אחת משנה לשנה'.

ויאפו את הפצק אשר הוציאו ממצרים ענת מצות כי לא חמץ כי גרשו ממצרים ולא

יכלו להתמהמה וגו'. משמע שהטעם שלא אכלו בני ישראל חמץ, הוא משום שלא היה להם פנאי, לפי שלא יכלו להתמהמה. והקשו הראשונים, שהרי לא זה הטעם שלא אכלו את החמץ, אלא הטעם הוא משום שנצטוו על איסור חמץ, שנאמר¹⁹⁹ 'אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם כי כל אוכל חמץ ונכרתה'. ותירץ הר"ן, שפסח מצרים לא נהג אלא לילה ויום, ואילו היו יכולים להתמהמה היו מחמיצין אותו ואוכלים אותו למחר, ורק משום שלא היה להם פנאי אפואוהו מצה²⁰⁰.

האברבנאל²⁰¹ תירץ, שבאמת הטעם שלא אכלו חמץ הוא משום שיש איסור באכילת חמץ,

אלא שהטעם שלא אפו המצות במצרים, אלא רק כשהגיעו לסוכות, הוא היה משום שלא יכלו להתמהמה. כעין זה יש להקשות על הנוסח הנאמר בהגדה - הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא במצרים, הרי ויאפו את הפצק' היה רק אחר יציאת מצרים.

תשובה על כך עונה בעל האבודרהם, בתוספת עדות. 'ופירש הרב ר' יהוסף האזובי בשם בן עזרא שהיה שנוי

בהודו והיו מאכילין אותו לחם מצה ולא נתנו לו לעולם חמץ. והטעם מפני שהוא קשה ואינו מתעכל במהרה כחמץ ויפיק ממנו מעט, וכן היו עושים המצרים לישראל.'

מרור על שם שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים. יש להבין, מה לנו לעשות בלילה זה

זכר למרירות, אדרבה, הרי ראוי לנו אך לשמוח בחירות שהוציאנו הקב"ה ממצרים, ולא להצטער במרירות.

בעל ארץ צבי²⁰² ביאר בזה, שהמרור אינו זכר למרירות בלבד, אלא הוא בא כדי להמשיך ולעורר גם היום

את הנקיין שנצמח אז לישראל מאותה מרירות, כי הרי

כוחות הטומאה וההשחתה לשלש על ישראל ביותר, מה שאין כן בשאר המכות שלא היה עדיין אפיסות כוחות המצרים לגמרי, ומאחר שהיה להם לכוחות מצרים חיזוק, עלולים היו ישראל להינזק, ולכן הוצרכו לדם הפסח, כדי שיתקיים בהם 'גנון והציל פסוח והמליט'¹⁸⁵. ומכל מקום, מאחר שלא נתבטלו כוחות הטומאה לגמרי עד עת בא משיחנו, בכל שנה בזמן הפסח מתעורר הקטרוג וההצלה בצידו¹⁸⁶, ולכן 'בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים'. ולכן נצטוונו לומר 'פסח מצה ומרור' בפירוש, כדי לעורר את כוח הגאולה וההצלה כימי צאתנו מארץ מצרים¹⁸⁷.

ב, החיד"א¹⁸⁸ ביאר, על פי מה שכתב רבינו אפרים בפירושו על התורה, ש'פסח' נוטריקון 'פה - סח',

שהפה שבמרכבה סח לפני הקב"ה שהגיע עת גאולתם של ישראל, כי האתויות שבמרכבה מלמדות זכות על ישראל. לפי זה יש לפרש, שלכן אף על האדם לומר זאת בפיו, כפי שבמרכבה הליצו טוב וסגוריא על ישראל באותה עת, וזה הרמז 'פה - סח', כלומר הפה שבמרכבה דיבר ואמר 'מצה', רמז לגאולה, ולימד סגוריא על ה'מרור' שהוא הגלות שמררו המצרים את חיהם.

ג, בשו"ת ארץ צבי¹⁸⁹ כתב לבאר בזה, שהנה כתב הב"ח¹⁹⁰ שבמצות סוכה הכונה היא מדאורייתא כיון

שהכוונה מפורשת בתורה בפסוק¹⁹¹ 'למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי וגו', נמצא שאפילו למאן דאמר מצוות אין צריכות כוונה מודה שבסוכה צריך כוונה, וכיון שלמדים ט"ו ט"ו חג המצות מחג הסוכות, לכן צריך גם בפסח כוונה במצוות השייכות ליל הסדר.

מצה על שום שנגאלו אבותינו ממצרים שנאמר ויאפו את הפצק אשר הוציאו ממצרים וגו'.

הקשה האברבנאל¹⁹², הרי הציווי שציוותה תורה¹⁹³ 'שבעת ימים מצות תאכלו' נאמר קודם יציאת מצרים, ואין אמר רבן גמליאל על שום שנגאלו אבותינו ממצרים. ותירץ, שיש חילוק בין מצה שנצטוו לאכול בפסח מצרים, שהטעם היה משום זכר לשעבוד, לבין מצה הנאכלת בפסח דורות, שהוא משום זכר לגאולה.

עוד תירץ, שגלוי היה לפני הקדוש ברוך הוא, שעתידים הם לצאת בחפזון, וציווהם לאכול מצה, על שם העתיד¹⁹⁴.

אבל המהרש"א הקשה, שאין סברא לומר שאכלו מצות על שם העתיד. ועוד הקשה, שאם טעם אכילת מצה

הוא משום מה שנאמר¹⁹⁵ 'ויאפו את הפצק' היה ראוי

180. תוס' (בעמוד א, ד"ה ואמרתם), ומבארים שלמדים למצה ומרור שהקשו לפסח, וצריך לומר גם 'מצה זו', 'מרור זה'. 181. הרמב"ם (חמץ ומצה ת, ד; וכן הרא"ש כאן) גורס 'על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמין עד שנגלה עליהם הקב"ה וגאלם מיד, שנאמר ויאפו את הפצק אשר הוציאם ממצרים וגו', וביאר בתפארת ישראל, הדיינו שכמו שנגאלו קודם הזמן הקבוע, שהרי היו ראויים להשאר במצרים ת' שנה ונגאלו בשנת רד"ה, כמו כן נצטוו במצה שיאכלו לחמם קודם זמנו הראוי. 182. שמות יב, כו. 183. שגם על המרירות שנתמרר חיי אבותינו צריכים לנו לשבח לשמו יתברך, כיון שקושי השיעבוד השלים מנין הת' שנה, תפארת ישראל. 184. שמות א, יד. 185. על פי ישעיה לא, ה. 186. ומטעם זה הבכורים מתענים בערב פסח (אורח חיים תע) כיון שאז מתעורר הקטרוג עם ההצלה הגדולה. 187. וראה שם שביאר באריכות מדוע דווקא על פסח מצה ומרור שואלים 'על שום מה' ולא על יתר המצוות. 188. מראית העין. 189. ב, עמוד תא. 190. אורח חיים תרכה. 191. ויקרא כג, מג. 192. זבח פסח. 193. שמות יב, יח. 194. וכן תירץ באבודרהם בשם ר' יוסף קמחי. וראה עוד מה שתירץ שם בדרך השני. 195. שמות יב, לט. 196. וראה בעין אליהו שהביא דברי התרגום יונתן בן עוזיאל על הפסוק ואשא אתכם על כנפי נשרים שמשמע מדבריו שיצאו ממצרים כבר בערב. 197. וראה שם שהארץ לבאר ענין זה. 198. שו"ת, ה, השמטות קצו. 199. שמות יב, טו. 200. וכן תירץ במהר"ם חלאוה, אך נחלק עליו כמה שכתב שאסור לילה ויום, וכתב שנוהג רק בלילה. ועיין בצל"ח שלענין פסח מצרים הלילה הלך אחר היום כבקדשים. וברשב"ץ במאמר חמץ, וכן בעמר נקא לרבינו עובדיה מברטנורא (שמות יב, לט) כתבו, שלא היו מזהירים בפסח מצרים על איסור אכילת חמץ כלל. 201. שם, וכן בפירושו על התורה שמות יב, טו. 202. ארץ צבי, פסח תרפ"ו.

הקדמה

בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים. כתב בזבח פסח לאברבנאל, שמאמר זה אינו מליצה בלבד, שהרי כל אחד ואחד מישראל, ימצאוהו בגלות שעבוד מלכות

ו. **כָּל דּוֹר וָדוֹר חַיִּיב אֶדָם לְרַאוֹת עֲצֻמוֹ כְּאִילוֹ הוּא יֵצֵא מִמִּצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעֶבְרַת זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם.**

בפרטות - כמו שאירע לכלל האומה במצרים, כי אף אלו ישראל שיתן הקדוש ברוך הוא אותם לרחמים לפני שוביהם, על כל פנים הם נכנעים ומשעובדים תחת האומות המושלות עליהם, ויש מישראל שתכבד עליהם עבודת פרך מאוייביהם, ויש מהם שסבבו כמים בלהות ויגונות ואנחות שונות זו מזו, וסובלים סכנות עצומות, ויש מהם שלא יוכלו לשמור שבת ומועדים מפני חמת המציק, והקדוש ברוך הוא מושיע לכל אחד ואחד מהם למה שנצרך בדרכים נפלאים, אם בהכות אויביו, ואם בדרכים אחרות, כמו שכתב הרמב"ן שכל מעשה הקדוש ברוך הוא עמנו בגלות הזו הם נסים נסתרים, וכיון שכן, ראוי שיראה האדם את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, כי לא את אבותינו בלבד גאל בגאולה הכוללת, אלא אף אותנו בכל יום פודה ומציל מצרות אחרות, כמו שעשה לדור ההוא²⁰³.

כתבו בספרים²⁰⁴, שסיפור יציאת מצרים בליל פסח צריך להיות באופן שירגיש וירגישו בני ביתו כאילו כל מה שמספר נתיים בו, וצריך להראות בהתלהבות בגופו ובתנועותיו שיהיו בשמחה ובדרך חירות, כך שיכירו וידעו היושבים בביתו כאילו הוא יצא ממצרים²⁰⁵. ואשרי הוזכה לקיים בליל הסדר מצוה זו בהתלהבות כתיקונה²⁰⁶.

ו. **כָּל דּוֹר וָדוֹר חַיִּיב אֶדָם לְרַאוֹת אֶת עֲצֻמוֹ כְּאִילוֹ הוּא יֵצֵא מִמִּצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ**

אוצרות האגדה

יסורים ממרקים עוונותיו של אדם²⁰⁸, וכל שכן שיסורי גלות מצרים מירקו את בני ישראל, כיון שהיו קשים מכל הגלויות כמובא בזוהר הקדוש. לכן, קודם אכילת המצה, שיש בה טעם מן וטל של תחיה, אוכלים מרור שגורם מירוק עוונות, כמו יסורים.

מדאורייתא הלא די באכילת משהו מרור, כמו שכתב הרא"ש²⁰⁹, וגם בזה יש רמז, שדי במשהו דמשהו מרור ויסורים בזמן הזה, לעומת עצם המירוק שהיה במצרים, כי מועיל הדבר היום כמו היסורים בפועל שהיו אז.

כָּל דּוֹר וָדוֹר חַיִּיב אֶדָם לְרַאוֹת אֶת עֲצֻמוֹ כְּאִילוֹ הוּא יֵצֵא מִמִּצְרַיִם. פירש הרמב"ם²¹⁰, שמחמת שהוא חייב להראות את עצמו כאילו הוא עכשיו יצא ממצרים, הוא צריך לאכול ולשתות בהסיכה דרך חירות, וכן הוא הטעם בעיקר הדין שצריך לשתות ארבע כוסות²¹¹.

החיד"א²¹² כתב, שצריך להראות דבר זה שכאילו הוא עצמו יצא ממצרים בהתלהבות הגוף²¹³.

אמנם האבודרהם²¹⁴ כתב, שאין גורסים 'להראות' אלא 'לראות', והכוונה היא שיראה ויבט בעצמו, כאילו הוא עצמו היה עבד, ויצא לחירות.

בדרך פיקודין²¹⁵ ביאר, שביציאת מצרים התאמתה מעלתו של כל יחיד ויחיד מישראל, שביכלתו על ידי מעשיו להכריע את העולם לזכות או חלילה להיפך, וכפי שאמרו חז"ל חייב אדם לומר בשבילי נברא העולם, שהרי כל הנסים שביציאת מצרים היו בפרט לכל אחד ואחד מישראל, כפי שאמרו חז"ל שבמכת דם היו ישראל ומצרי שותים מכד אחד והיה המצרי שותה דם והישראל שותה מים, והיו המצרים קונים מישראל מימיהם בכסף, וכן מצינו במכת בכורות שלא מתו הבכורות שבישראל²¹⁶, כל זה מורה שיציאת מצרים היתה לכל יחיד ויחיד מישראל, ולכן נאמר בנוסח מצות והגדת לבנך 'בעבור זה עשה ה' לי', שעשה כן לכל יחיד ויחיד. לכן הודגש בסדר ההגדה, שבכל דור ודור חייב כל יחיד ויחיד לראות את עצמו, בתור יחיד, כאילו הוא עצמו יצא ממצרים.

החיד"א²¹⁷ ביאר מאמר זה, לפי מה שכתב בספר הקדוש חסד לאברהם, ששלושים יום קודם הפסח הקב"ה מוציא חלק אחד מנשמות ישראל מהקליפות, עד שביום השלושים, שהוא ליל הסדר, כל חלקי נשמות ישראל יוצאים לגמרי מרשות הסטרא אחרא, והם בני חורין, נמצא שבכל דור ודור ממש יוצא כל אחד ואחד מישראל בנשמתו מהקליפות.

כעין זה כתב בעל אור החיים על הפסוק 'אל מוציאם ממצרים'²¹⁸, זה לשונו:

אמר 'מוציאם'²¹⁹, ונראה על דרך אומרם ז"ל בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים, על כן אמרו יודעי פנימיות התורה, כי כל ליל פסח מתבררים כוחות הקדושה מהקליפה ונוספים בעם בני ישראל, והיא הבחינה עצמה של יציאת מצרים, והוא אומר 'אל מוציאם', כי לא יציאה ראשונה לבד, אלא בכל שנה ושנה מוציאם כנוצר.

בדרשות החתם סופר²²⁰ כתב, שאף שלכאורה מאמר זה סותר למה שאמרו חז"ל²²¹ שבכל יום על האדם לראות את עצמו כאילו מלאו ימיו ושנותיו וימות למחר. יש לחלק ולומר, שלגבי חיות הנפש השכלית על האדם לראות את עצמו אפילו בעת הגלות כאילו היום יצא ממצרים, ואילו לגבי חיותו הגשמית של האדם, עליו לראות את עצמו כאילו קברו פתוח לפניו.

כתב בקב הישר²²², 'יראה לאמר ההגדה במתן ולא לאמרו במהירות, ואל יהא דומה עליו למשא חס ושלום. ודע לך כי מצות עשה מן התורה להיות לכל אחד מישראל לזכרון תמיד כל ימי חייו הנסים שעשה הקדוש ברוך הוא לאבותינו ולנו, ובהגיע יום זה מחויב לספר חסדי ה' לבניו כמו שאמר הכתוב 'והגדת לבנך ביום ההוא וגו'', ועל זה בא עלינו המצוה של סיפור יציאת מצרים בכל שנה ושנה ובכל דור ודור בליל פסח, כי בזכות זה הקדוש ברוך הוא יפרוש כנפיו תמיד עלינו להציל אותנו בכל המקומות ובכל הדרכים ויעשה לנו נסים ונפלאות. אבל מי שהגדה דומה עליו למשא ואומר בעל כרחו או בעצלות ובלי שמחה וכוונת הלב,

לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרום להדר לברך לעלה ולקלס למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו, והציאנו מעבדות לחרות, מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב, ומאפלה לאור גדול, ומשעבוד לגאולה, ונאמר לפניו הללויה.. לפיכך אנכי חייבין להודות להלל לשבח לפאר לרום לצנח לגדל למי שעשה לנו את כל הנסים האלו והוציאנו מעבדות לחרות ונאמר לפניו הללויה.

(ירושלמי פסחים י. ד)

ובני ישראל יוצאים ביד רמה²¹⁹. מגיד הכתוב שכשהיו המצרים רודפים אחרי ישראל היו מנאצים ומחרפים ומגדפים, אבל ישראל מרוממים ומשבחים ונותנים שיר שבח וגדולה תהלה תפארת למי שהמלחמה שלו²¹⁷, כענין שאמר²¹⁸ ירוממו אל בגרונם במקום יחרב פפיות בידים²¹⁹, ירומם על השמים אלהים²²⁰, ואומר²²¹ יהי אלהים אתה ארוממך ואודה את שמך כי עשית פלא עצות מרחוק אמנה אומני'. (מכילתא בשלח. א.)

ואומר לפיכך או חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרום להדר לצנח ולגדל למי שעשה לנו את כל הנסים האלו והוציאנו מעבדות לחרות ונאמר לפניו הללויה.

(שכ"ט שמות יב)

ק. בנוסחת הגמרא, 'אנחנו, וכניסת הירושלמי גרסו, רבי סעדיה גאון, רי"ף, רמב"ם חמץ ומצה ת, ח. וכתבו קא. שמות יד, ח. קב. וכתבו הריטב"א והרי"י בן יקר (בפירוש התגדה) שזו הטעם לריבוי השבחים בלילפסח, שכשם שרוממו ישראל את הקדוש ברוך הוא בכמה מיני שבחים בעת יציאתם ממצרים, כן גם אנו משבחים אותו בלשונות של שבח בלילפסח. קה. תהלים קמט, ו. קד. שם. קה. תהלים נו, יב. קו. ישעיה כה, א.

203. וראה ביאור נוסף שהובא לעיל מהגדת ברכת השיר, שכיון שכוחות הנס והקסנוג מתעוררים בכל שנה, לכן בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, כי בכל שנה ושנה מתרחש הדבר מחדש. 204. גבורות ה' למהר"ל, בתי הנפש להחיד"א. 205. וסיים שם בחיד"א 'זוה בעבור זה עשה ה' לי' שהבין יראה שמחת אביו והתנהגותו, ויבין מזה פעולת היציאה שלא את אבותינו בלבד גאל השם יתברך רק אותנו עמהם'. 206. החיד"א שם. שמות יג, ח. 207. ברכות ה, א. 208. פרק י, סימן כה. 209. חמץ ומצה ז, ו-ז. 210. ובדבר שמואל כתב, שמקור דבריו מהירושלמי (פ"י ה"א) כתב א"ר לוי ולפי שדרך עבדים להיות אוכלין מעומד ונאן אוכלין מסוכין להודיע שיצאו מעבדות לחירות, כלומר להודיע ולהראות לאחרים. וכן הגירסא בשולחן ערוך הרב (תעב, ז) 'להראות'. 211. בהגדה של פסח בתי נפש. 212. בהגדה של פסח בתי נפש. 213. ראה בהקדמה. 214. בפירושו להגדה של פסח. 215. מצות עשה כה, ו. 216. ומטעם זה נצטוונו במצות קרבן פסח, שכל אחד מחוייב למנות בפני עצמו ולאכול כוית, מה שאין כן בשאר קרבנות ציבור שדי בקרבן אחד לכל ישראל. 217. מראית העין. 218. במדבר כג, כב. 219. ולא הוציאם, הגם שרבותינו ז"ל אמרו (ברכות לח, א) דאפיק משמע והוכיחו כמאן, אף על פי כן יותר משמע לשון עבר אם היה אומר 'רוציאם'. 220. ב, עמוד ריח. 221. שבת קנ"ג, א. 222. פרק צ.

ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי מצרים.²²³ לפיכך אנחנו חייבים להודות ליהוה ולקבלם לרומם להלל לשבח לפאר לרומם להודות לברך לעלה ולקבלם לרומם לפי ששעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו, הוציאנו מעבדות לחרות מיגון לשמחה ומאכל ליום טוב ומאכלה לאור גדול, ומשעבוד לגאולה, ונאמר לפניו הללויה.

לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם להודות לברך לעלה ולקבלם לרומם לפאר לרומם להודות לברך לעלה ולקבלם לרומם לפי ששעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו, הוציאנו מעבדות לחרות מיגון לשמחה ומאכל ליום טוב ומאכלה לאור גדול, ומשעבוד לגאולה, ונאמר לפניו הללויה.

לאור גדול, ומשעבוד לגאולה²²⁵, ונאמר לפניו²²⁶ 'הללויה' - ההלל המתחיל בהללויה. מבארת המשנה, עד היכן

אוצרות האגדה

ליום טוב ומאפלה לאור גדול ומשעבוד לגאולה. כתב המהר"ל²²⁵ שלשונות אלו מורים על סוגי השעבוד והגלות שהיו בהם ישראל במצרים. 'מעבדות לחירות', הדבר מורה על שפלותם, שהיו עבדים משועבדים למצרים, והקדוש ברוך הוא הוציאם לחירות. 'מיגון לשמחה', העבודת פרך היתה משכרת את רוחם ומתוך כך באו לידי יגון, ובעת הגאולה נהפך להם היגון לשמחה. 'ומאכל ליום טוב', כנגד 'וימרו את חייהם', כי המרידות הוא אבל²³⁶, ונהפך ליום טוב, שהוא הפך האבל²³⁷. 'מאפלה לאורה', כי כאשר היו ישראל במצרים תחת רשות אחרת נדמו לעומד באפילה ויש הפסק בינו ובין השמש, כך כאשר היו במצרים, כיון שנתהוו לעם תחת רשות מצרים נחשבו שאין להם מציאות בפני עצמם, ונחשבו כעובר במעי בהמה²³⁸, וכאשר יצאו נחשבו כעובר הנוול, ועל זה אמרו כאן שיצאו 'מאפילה לאורה', כלומר שלא היה להם מציאות בפעל, וכאשר נהיה להם מציאות בפועל יצאו לאורה. 'משעבוד לגאולה', הכוונה באופן כללי שיצאו משיעבוד לגאולה.

או אינו זוכה שיעשו לו נס כשהוא במקום סכנה. לפיכך אנחנו חייבים להודות. כתב רב האי גאון²²⁷, שמכאן מבואר, שהלל הנאמר בלילי פסחים, אין קוראין אותו בתורת קרייה, אלא בתורת אומר שירה. בהגדה של פסח מבית לוי²²⁸ ביאר, שאמירת הלל שבלילה זה, הוא על נס שנעשה לו עתה, שהרי חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, והרי זה כשעה שאירע בו הנס ממש, ובאותה שעה הרי חייב הוא מן התורה לומר הלל בתורת שירה, וזהו כוונת התנא שאמר 'לפיכך'. לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם להודות לברך לעלה ולקבלם. במשנה מגויים תשעה לשונות של שבח, ומצינו כמה טעמים לדבר.

ונאמר לפניו הללויה. התוספות²³⁹ גורסים: ונאמר לפניו שירה חדשה. וביאר השל"ה²⁴⁰, שהוקשה להם על הגירסה 'ונאמר לפניו הללויה' שזה מדבר על העתיד, והמשנה דברה מקודם על העבר על יציאת מצרים, ולכן גרסו ונאמר לפניו שירה חדשה שהכוונה על שירת הים, ומה שאמרה המשנה 'הללויה' הוא סימן לתחילת ההללה²⁴¹.

א, במחזור ויטרי כתב, שתשעה הלשונות, יחד עם 'הללויה', הם עשר לשונות של שבח, כנגד עשר לשונות של שבח שאמר דוד בספר תהלים. ב, במטה משה כתב, שהם כנגד תשעה התיבות של 'קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו. ג, בדרשות החתם סופר²²⁹, שתשעה לשונות אלו הם כנגד תשעה שירות שכבר אמרו²³⁰.

לפי זה כתב השל"ה, שצריך לקרות 'ונאמר' בסגול, שהוא לשון עבר, ולא 'ונאמר' בחולם שהוא לשון עתיד²⁴².

התוספות²³¹ הביאו, שיש שאומרים רק שבע הודאות ולא יותר. ומצינו מספר ביאורים בטעם הדבר:

א, התוספות כתבו, שהם כנגד שבעה²³² רקיעים²³³. ב, יש שביארו²³⁴, שהם כנגד שבעה הרועים שעמדו לישראל.

ג, האברכנאל כתב, שהם כנגד שבע אמונות גדולות שלמדו ישראל ביציאת מצרים.

ד, עוד כתב, שהם כנגד שבע מעלות טובות שזכו להם באותה עת.

במרדכי כתב, שהם שמונה לשונות, שבע כנגד שבע רקיעים, והשמיני, כנגד רקיע שמיני שעל החיות.

הוציאנו מעבדות לחרות מיגון לשמחה ומאכל

אך הדרשה²⁴³ הקשה, שהרי אפשר לקרות 'ונאמר' בחולם, שהרי מה שאנו אומרים 'לפיכך אנחנו חייבים וכו'', מתייחס על מה ששנינו קודם במשנה 'שבכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים', דהיינו שכשם שהם אמרו הלל במצרים, כך אנחנו נאמר אותו כאילו יצאנו ממצרים²⁴⁴.

223. מגויים כאן תשע לשונות, וכתב המהר"ל על גירסה זו 'שהיא נכונה אלי מאד'. אולם התוס' (עמוד א, ד"ה לפיכך) כתבו שיש האומרים רק שבעה הודאות כנגד שבעה רקיעים, וראה עוד באוצרות האגדה. 224. הריטב"א כתב שאין לומר בנוסח ההגדה 'ולקבלם' כיון שנופל בו לשון של גנאי, מלשון 'לעג וקלס', וכן כתב הרשב"ץ בשם יש אומרים, אמנם ראה שם שיישב דעת הגורסים וזאת. 225. הרמב"ם גרס בנוסח ההגדה 'משעבוד לגאולה' אחר 'מעבדות לחרות'. 226. התוספות גרסו, ונאמר לפניו שירה חדשה, וכן הוא בנוסח ההגדה, וראה באוצרות ההגדה. 227. הובאו דבריו בדברי הר"ן כו, ב מדפי הרי"ף. 228. קובץ הוספות עמוד פא. 229. ב, רטו ד"ה לפיכך. 230. על פי המכילתא (בשלח) 'עשר שירות הן וכו' העשירית לעתיד לבא. 231. בעמוד א ד"ה לפיכך. 232. וראה בתוספות ברכות לד, א (ד"ה אמר פסוקא) שביארו כן גם על מה שאומרים ה' הוא האלוקים שבע פעמים ביום הכפורים ובהושענא רבה. וכן כתב בכל בו (יא) שלכן פסוק שלישי בברכת כהנים הוא ז' תיבות. וכן כתב בטור (אורח חיים נ) בשם סדור רב עמרם גאון, שלכן אומרים בקדיש שבעה דברים בשבחון של הקדוש ברוך הוא. וראה עוד בחיים לראש על הגדה של פסח, שהביא כמה טעמים להזכרת שבע הודאות. וראה בדבר שמואל מה שהביא בשם הגר"א. 233. וביאר בהגדת ברכת השיר, שהכוונה על פי מה שאמרו במדרש (ב"ר יט, ז) שבעת שחטאו במשך הדורות, נסתלקה השכינה לרקיע העליון, ושבעה צדיקים הורידו את השכינה בחזרה לרקיע הסמוך לארץ, ומשה הורידה על הארץ. 234. הובא בובח פסח לאברכנאל. 235. גבורות השם פרק סא. 236. כפי שנאמר 'ואחריתא כיום מרי'. 237. וביאר המהר"ל, שיש חילוק בין יועבידו מצרים את בני ישראל בפרך ובין וימרו את חייהם, כי המלאכה שהיא יותר מכדי יכלתו של האדם לסבול, היא עבודת פרך המשכרת כחו ומוהו בא היגון, אבל המרידות היא כאשר חיי אדם אינם על מנהגם, והוא וימרו את חייהם, ומפני שהאבלות היא על בטול החיים לגמרי, והוא כמו אבלות, על הפסד חיי האדם, ולכן הוזכר במשנה על המרידות ומאכל ליום טוב. 238. ראה תפארת ישראל, בועז, א. 239. בדי"ה ונאמר. 240. השל"ה במסכת פסחים פרק נו מצוה ד"ה בענין ברכת המוציא. 241. והמגן אברהם (תעג, כז) כתב, שהכוונה בזה היא על שירת הים. והשל"ה שם הביא ביאור זה ודחאו. 242. וכן כתבו המגן אברהם שם, והבגדי ישע על המרדכי דף לג, ב אות יב. 243. תעג, ח, וכן בעמק ברכה עמוד עח. 244. וכתב טעם אחר שאנו קורים בסגול, משום ששירה חדשה אינה אלא שירה שנתקנה על נס מטרים כמו שירת הים ושירת הבאר, אבל הלל אינו שירה חדשה, וכן אנו אומרים כשם שנאמר לפני עבד שירת הים כך אנו נשבח אותו בהלל. ומכל מקום במסקנת דבריו כתב שערף לומר ונאמר לפניו הללויה בחולם, ולא כמו שכתבו התוספות.

הוא אומר את ההלל קודם הסעודה? בית שמאי אומרים, עד אם הפנים שמחה²⁴⁵. ובית הלל אומרים, עד 'חלמיש' למעינו מיום²⁴⁶. וחזתם בגאולה - מסיימים את ההגדה בברכת גאולה²⁴⁷. והמשנה מפרשת היאך חזתם, רבי טרפון אומר, 'אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים', ולא היה חזתם כברוך אתה ה', וכברכת הפירות שאינו חזתם בה. רבי עקיבא אומר יש לחתום בה כברוך לפי שמוסיפים בה דברי ריצוי ובקשה, וכך אומרים, 'בן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הפאים לקראתנו לשלום, שמחים בנגן עירך וששים בעבודתך ונאכל שם (מן הפסחים ומן הזבחים) וכו' עד פרוך אתה ה' גאל ישראל²⁴⁸.

עד היכן הוא אומר. בית שמאי אומרים עד אם הפנים שמחה. ובית הלל אומרים עד חלמיש למעינו מיום. וחזתם בגאולה. רבי טרפון אומר, אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים, ולא היה חזתם. רבי עקיבא אומר, בן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הפאים לקראתנו לשלום, שמחים בנגן עירך וששים בעבודתך ונאכל שם (מן הפסחים ומן הזבחים) וכו' עד פרוך אתה ה' גאל ישראל.

עירך וששים בעבודתך ונאכל שם (מן הפסחים ומן הזבחים) וכו', עד 'פרוך אתה ה' גאל ישראל'²⁴⁸.

אוצרות האגדה

ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים. כן היא גירסת התוספות²⁴⁹, לומר קודם הזבחים, ואחר כך הפסחים²⁵⁰. והטעם הוא, משום שחגיגת ארבעה עשר נאכלת קודם לפסח, לפי שהפסח צריך להיות נאכל על השוכב²⁵¹. בירושלמי²⁵² כתב טעם נוסף, שהטעם שיהא נאכל אחר אכילת החגיגה הוא משום שלא יבא לידי שבירת עצם. ובמרומי שדה כתב, שהטעם הוא משום שחגיגה קודמת שהיא תדיר²⁵³. מהר"י ווייל²⁵⁴ כתב, שכשחל ליל פסח במוצאי שבת, מהפכים את הסדר, ואומרים 'ונאכל שם מן הפסחים ומן הזבחים', לפי שחגיגת ארבעה עשר אינה דוחה את השבת²⁵⁵. אב"ל בכנסת יחזקאל²⁵⁶ נחלק עליו, וכתב שאין משנים הגירסא, כיוון שאין זה סיפור אלא בקשה לעתיד על שנה הבאה, ומי יאמר שלא יקדשו החדשים על פי הראייה בשנה הבאה, ויצא ערב פסח בחול.

בסידור יעב"ץ כתב, שאין לשנות משום שהולכים אחר רוב השנים. עד ברוך אתה ה' גאל ישראל. כתבו התוספות²⁵⁷, שאומרים קודם סיום הברכה 'ונודה לך שיר חדש על גאולתנו', והטעם שאומרים 'שיר' ולא 'שירה', מבואר במכילתא, שכל השירות לשון נקיבה, משום שכל הניסים יש אחריהם צער כנקיבה שיש לה צער לידה, אבל השיר שיהא לעתיד לבא, שאין אחריו צער אומרים בלשון זכר. אב"ל בספר המנהיג²⁵⁸ נחלק עליהם, וכתב שיש לומר 'שירה חדשה' בלשון נקיבה, שהרי יש לומר מעין הפתיחה והחתימה סמוך לחתימה, והרי הפתיחה מדברת בגאולת מצרים, שהיא שירה בלשון נקיבה, וגם החתימה 'גאל ישראל' היא על גאולת העבר. האבודרהם²⁵⁹ יישב דעת התוספות, שבנוסח שאנחנו אומרים, מזכרת גם הגאולה העתידה, כי הכוונה באמירת 'על גאולתנו', היא על הגאולה העתידה, 'ופדות נפשנו' היינו גאולת מצרים.

רבי טרפון אומר, אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים, ולא היה חזתם. רבי עקיבא אומר, כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום, שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הפסחים ומן הזבחים וכו' עד ברוך אתה ה' גאל ישראל. עד איכן הוא אומר וכו', רבי טרפון אומר, אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים והגיענו הלילה הזה, ואינו חזתם. רבי עקיבא אומר, כן ה' אלהינו יגיענו לרגלים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בבנין עירך ששים בעבודתך ובחידוש בית מקדשך ושם נאכל מן הפסחים ומן הזבחים אשר הגיע דמם על קיר מבוהן לרצון ונודה לך על גאולתנו ברוך אתה ה' גאל ישראל.

(ירושלמי פסחים י, ה)

עד ברוך אתה ה' גאל ישראל. וחזתם בא"י גאל ישראל. דקיימא לן כרבא דאמר רבא אמת של קיש, והלל של לילי פסחים, חתימתן גאל ישראל, וטעמא מאי, כיון דמדכרין בהו יציאת מצרים חתמינן בהו גאל ישראל, דהיינו לשעבר, דמדינן לקבייה דפריק ית ישראל ממצרים, ובתפלה חתמינן גאל ישראל דכיון דלא אמרינן בההיא ברכה יציאת מצרים אלא מצלינן לקבייה דיפרוק יתן מן גלותא חתמינן בה גואל ישראל לשון עתיד.

(שכ"ט שסות ב)

245. תהלים קיג, ט. 246. תהלים קיד, ת. 247. תנא קמא לא מפרש היאך חזתם בגאולה ודבריו הם כדברי הכל, ורבי טרפון ורבי עקיבא נחלקים בפירוש דבריו (שם) לא כן היאך אנו נוהגים כרבי עקיבא, והלא תנא קמא חולק עליו וכן רבי טרפון ואין הלכה כרבי עקיבא מחביריו. אלא דברי תנא קמא נאמרו כדי לומר שאינו מסיים בברכת בורא פרי הגפן לבדה על הכוס השניה ויש לסיים בגאולה - רשב"ם (ד"ה כן יגיענו) ותוס' (ד"ה וחזתם בגאולה). 248. ואנו נוהגים כרבי עקיבא שהלכה כמוהו כאשר חולק על חבירי - רשב"ם (שם). 249. בד"ה ונאמר. 250. וכן היא גירסת רוב הראשונים, אבל הרי"ף גרס מן הפסחים ומן הזבחים. 251. כן אמרה הגמרא לעיל ע, א. 252. ו, ד, והביאו בתוספות שבמרדכי דף לה טור ב, וראה שם מה שביאר, מדוע אין מספיק לירושלמי הטעם של הבבלי משום שהפסח צריך להיות נאכל על השוכב. 253. וראה שכתב כן בדעת הרמב"ם. 254. בשו"ת סימן קצג, וכן הוא בט"ז תעג, ט, ובמגן אברהם ס"ק ל. 255. ראה לעיל סט, ב. 256. שו"ת סימן כג, הובא בשערי תשובה תעג, כז. 257. ד"ה ונאמר. 258. פסח, סימן עה. 259. וכן הארוחות חיים והכל בו בסוף פירוש ההגדה. וראה עוד מה שכתב בשבלי הלקט, ריה.

יעמדו על הברכה ידידינו הנכבדים מאד נעלים, וודפי צדקה וחסד, העומדים לימינו, ונתעטרו בתואר כלה

אדר ב-ניסן תשס"ח - מסכת גזיר							
	יום ראשון	יום שני	יום שלישי	יום רביעי	יום חמישי	יום שישי	שבת קודש
צו							טו ב
שמיני	טז ג	יז ד	יח ה	יט ו לע"נ ר' מרדכי בן יצחק אלסטיין הנוצח ע"י בנו ר' יעקב זיסל הי"ו	כ ז	כא ח	כב ט להצלת ידידנו היקר ר' פראדי ראטיאן הי"ו
תזריע	כג י	כד יא	כה יב	כו יג	כז יד	כח טו	כט טז
מצורע	א יז לע"נ יוסף חיים בן לולו ז"ל נלב"ע א' אייר תשס"ז	ב יח	ג יט	ד כ	ה כא	ו כב	ז כג לע"נ ר' אליעזר דוד ב"ר אהרן ז"ל בלומנטל
אחרי	ח כד	ט כה	י כו	יא כז	יב כח	יג כט	יד ל
פסח	טו לא	טז לב לע"נ החבר הרב חיים ב"ר יוסף ז"ל למשפחת שטערן	יז לג	יח לד	יט לה	כ לו	כא לו

Copyright © 2008 by Rabbi Daniel Bitton
The head of "HAMAOR" institute
and "Orot Hatshuva" Institutions
P.O.Box 3648, Jerusalem 91035

All Rights Reserved

No part of this book may be reproduced or transmitted
in any form or by any means including photocopying.

כל הזכויות שמורות

היות ובמהדורה חדשה זו הושקעו הון רב ויגיעה רבה, לכן על
פי דין תורה, ולהבדיל על פי הזכויות הבינלאומיות, אנו
אוסרים בכל תוקף כל הדפסה, צילום והעתקה, אפילו
חלקית, מספר זה כולל הוספות ותיקונים ומראי מקומות.

הרב דניאל ביטון ראש מכון המא"ר
ת"ד 3648, ירושלים 91035

USA OFFICE: 5904 18th Ave, Suite 61, Brooklyn N.Y. 11204, Tel:718-715-0183

משרד: רחוב הקבלן 40, טלפון: 1599-50 45 50. מען למכתבים: ת"ד 57232 ירושלים 91571

Printed in Israel

עיצוב: חיים מושקין • עימוד: עמדי שש